

ЕРНСТ ЮНГЕР

НА МАРМУРОВИХ СКЕЛЯХ

РОМАН

З німецької переклав Євген ПОПОВИЧ

1

Хто з вас не знає пекучої туги, що огортає нас на згадку про щасливу пору свого життя? Бо та пора минула і ніколи не вернеться, нас розлучено з нею — навіть найбільша відстань не розлучає так немилосердно. А картини щастя у відблиску минувшини постають іще привабливішими; ми згадуємо їх, мов тіло забраної смертю коханої, яке спочиває глибоко в землі й викликає в нас моторошне почуття, ніби відбиток нищення, сповнений якоїсь вищої, духовної краси. І ми, спрагло линучи думками до тієї минулої пори, знов і знов обстежуємо кожну дрібну подію в ній, кожну її рисочку. Тоді нам починає здаватися, що ми свою міру життя й любові не виповнили по вінця, та хоч би як ми жалкували, що так сталося, прогаяне годі надолужити. О, якби це почуття було нам наукою кожної щасливої миті!

Перекладено за виданням: Ernst Jünger. Auf den Marmorklippen. Verlag Ullstein GmbH. Frankfurt/M — Berlin. 1994.

© Євген Попович, 1997, переклад.

А ще солодшим стає спогад про наші роки, міряні й за місяцями, і за сонячним календарем, коли вони скінчилися раптовим жахом. Аж тоді ми починаємо розуміти, яке нам випало щастя,— ми могли жити своєю малою громадою, під мирним дахом, мали з ким цікаво поговорити, ласкаво привітатися вранці й попрощатися ввечері. Ох, ми завжди надто пізно усвідомлюємо, що то і є ріг достатку, щедро відкритий для нас.

Так я згадую і про ту пору, коли ми жили біля Великої Маріни — шойно спогад висвітлює її чари. Бо тоді ненастанні тривоги й нещастя огортали наші дні мороком, особливо стереглися ми старшого лісничого. Тому і побут наш, і вбрання були досить аскетичні, хоч нас не зв'язувала жодна обітниця. Проте двічі на рік ми дозволяли собі порозкошувати — раз навесні й раз восени.

Восени ми гуляли, як мудрі люди, й віддавали шану чудовим винам із винограду, що родив на південних узгір'ях Великої Маріни. Коли з садків, де вже червоніло листя і з лози звисали темні грона, починало долимати жартівливе перегукування виноградарів, а з містечок і сіл — порипування давил і подвір'я огортов бродильний дух свіжих вичавок, ми спускалися до низу, заходили до господарів заїздів, до бондарів та виноградарів і пили з ними вино з череватих куклів. Там нам завжди траплялося товариство, бо країна була заможна й гарна, тому її мешканці мали вдосталь безтурботного дозвілля, а жарт і гарний гумор цінували як найбільший скарб.

Так ми сиділи щовечора за веселою вечерею. Протягом тих тижнів перевдягнені сторожі виноградників від світанку до смерку обходили садки з тріскачками та рушницями, полохаючи похадливе птаство. Пізно ввечері вони поверталися додому з низками перепелиць, зозулястих дроздів та дроздів-смоквоїдів на шиях, і невдовзі їхня здобич, викладена на виноградне листя, у великих мисках з'являлася на столі. Любили ми також заїдати молоде вино смаженими каштанами й горіхами нового врожаю, а найбільше — чудовими грибами, які там шукають у лісах із собаками,— білими трюфелями, а також тендітною листочною кучерявою та червоними королівськими грибами.

Поки вино ще було солодке, медового кольору, ми сиділи за столом як приятелі, мирно розмовляючи, а не раз і поклавши руку на плече сусідові. Та коли воно починало грати й відстоюватись, у нас прокидалися могутні життєві сили. Тоді відбувалися блискучі двобої, в яких вирішальну роль відігравала зброя сміху й до яких ставали супротивники, що відзначалися вмінням легко й вільно орудувати думкою,— вмінням, яке набувають тільки за довге, не переобтяжене працею і турботами життя.

Та ще дужче, ніж ті години, проведені в чудовому настрої серед веселого, дотепного товариства, нам подобалося повернення додому тихими садками й полями, коли на барвисте листя вже випадала ранкова роса. Ми виходили наїдпитку з міської брами, над якою стримів на вежі півень, праворуч від нас мерехтіло морське узбережжя, ліворуч височіли залиті місячним світлом Мармурові скелі, а перед ними простягалися вкриті виноградниками пагорби, узбіччями яких бігла стежка.

Із таким поверненням додому в нас пов'язані спогади про ту мить, коли ми, дивуючись, отямлювалися,— в голові раптом яснішало, нам ставало водночас і боязко, і весело, ніби ми виринали з життєвих глибин на поверхню. Наче хтось, постукавши, будив нас зі сну, і тоді п'ятому нашого сп'яніння осявав якийсь образ — чи то баранячий ріг, що його, настроївши на довгу жердину, вкопав на своєму городі якийсь селянин, чи жовтоокий пугач, який сидів на гребені клуні, чи метеор, що, потріскуючи, перетинав небо. Але ми завжди спинялися, мов закам'янілі, і в нас кров холола в жилах від раптового ляку. Тоді нам здавалося, що нас наділено здатністю по-новому споглядати ту країну; ніби наші очі могли прозирати крізь речі й бачити золото і кристали в мерехтливих жилах глибоко під застиглою землею. І тоді, бувало, перед нами з'являлися, сірі й примарні, споконвічні духи цього краю, що жили тут задовго до того, як задзвонили дзвони мона-

стирської церкви і проклав борозну плуг. Вони нерішуче наближались до нас, і їхні грубі, ніби витесані з дерева, обличчя мали дивний вираз,— загадкове поєднання веселого й страшного; злякані й водночас зворушені, ми чітко бачили їх у виноградниках. Часом нам здавалося, що їм кортить озватися до нас, та невдовзі вони зникали, як імла.

Ми мовчки долали далі короткий шлях до свого скиту. Засвітивши в бібліотеці лампу, ми презиралися: і я бачив, яким гарним, шляхетним світлом було осяяне лице брата Ото. Те дзеркало переконувало мене, що зустріч у винограднику не була марною. Не перемовившись жодним словом, ми тисли один одному руку, і я йшов нагору, до гербаріуму. Вранці ми теж ніколи вже не говорили про таке.

У гербаріумі я ще довго сидів біля відчиненого вікна, на душі в мене було легко й весело, і я серцем відчував, як веретено пряде золотими нитками матерію життя. Потім над Альта Планою сходило сонце й заливало яскравим світлом околиці аж до кордонів Бургундії. Дикі скелі та льодовики іскрилися білим і червоним, а високий берег мерехтливо вимальовувався в зеленому плесі Маріни.

На гострому гребені будинку починали свій день горихвістки, годуючи вже других за цей рік пташенят, що, домагаючись їжі, пищали, наче хтось гострив ножика. З очерету, що поясом оперізував затоку, здіймалися низки качок, а в садках зяблики й щиглики додзьобували останній виноград. Тоді я чув, як відчинялися двері бібліотеки і брат Ото виходив у садок поглянути на лілеї.

2

А навесні ми прилучалися до карнавалу, як узвичаєно в тій країні. Ми вгорталися в строкате блазенське вбрання, все в латках, що рябіли, як пташине пір'я, й надягали цупкі маски з дзьобами. А тоді, махаючи руками, наче крильми, блазенською ходою простували до містечка, де на старому майдані було поставлене високе карнавальне дерево. Там, при світлі смолоскипів, відбувався похід масок: чоловіки йшли затулені пташиними масками, а жінки — перевдягнені в розкішне вбрання минулих сторіч. Вони зачіпали нас жартівливими словами, вимовляючи їх тонкими, зміненими голосами старих дзигарів з мелодією, а ми відповідали різким пташиним криком.

На майдані нас уже кликали з шинків та винарень марші пернатих — тоненькі, жалючі флейти щигликів, свистючі цитри сичів, ревучі контрабаси готурів і верескливі ручні органи, на яких пригравав до своїх сороміщких віршів цех одудів. Ми з Ото приєднувалися до чорних дятлів, у яких марші вистукували ополониками на дерев'яних шапликах, давали блазенські поради й чинили блазенський суд. Тут доводилося пити вино обережно, бо ми мусили смоктати його з келиха соломинкою крізь ніздрю дзьоба.

Коли в голові починало туманіти, ми провітрювалися, гуляючи садками і ярами вздовж валу навколо містечка чи бавлячись на танцювальному майданчику. Або в альтанці якогось господаря скидали маску і в товаристві випадкової любки споживали зі сковорідок слимаки по-бургундському.

Тими ночами всюди до самого світанку лунав пронизливий пташиний клич — у темних провулках і біля Великої Маріни, в каштанових гаях і виноградниках, в оздоблених лампіонами гондолах та темному плесі моря і навіть між високими кипарисами на цвинтарях. І всюди у відповідь йому, наче луна, вихоплювався зляканий зойк тих, що втікали. Жінки в цій країні гарні й сповнені щедрої снаги, яку Старий Буркотун називає дарувальною чеснотою.

Признаюся, нас мало не до сліз доводить згадка не про лихо цієї країни, а про їх веселощі та квітучий добробут. У мене й досі стоїть у вухах та гра голосів, а надто приглушений зойк, яким зустріла мене на валу Лаурета. Хоч її тіло приховував кринолін із золотими торочками, а обличчя — перламутрова маска, я з того, як вона йдучи крутила стегнами, відразу впізнав її в

темній алеї і сховався за деревом. Тоді злякав її дятлячим сміхом і, вимахуючи широкими чорними рукавами, погнався за нею. Угорі, де стоїть римський камінь, я спіймав її, знесилена й тремтячу, і стиснув в обіймах, схиливши над її обличчям яскраво-червону маску. Я відчув, як вона, відпочиваючи в моїх обіймах, ніби спала, скована чарівною силою, і мені стало шкода її. Усміхаючись, я відсунув пташину маску на чоло.

Тоді вона й собі всміхнулася і тихо загулила мені рота рукою — так тихо, що я чув уже тільки свій подих, який проходив крізь її пальці.

3

Взагалі ж ми день у день жили у своєму скиті дуже усамітнено. Він був розташований край Мармурових скель посередині одного кам'яного острівця, які подекуди витикаються з землі в тій країні виноградної лози. Горід наш тулився у вузьких кам'яних западинах, де набралось за довгі роки ґрунту, і був захищений по краях тих западин кам'яною огорожею, попід якою росло дике зілля, таке, як буяло на родючих ґрунтах виноградників. Напровесні тут цвіли, мов китиці голубих перлин, мускатні гіацинти, а восени нам тішили око плоди фізаліса, що яскрили, ніби червоні лампіони. А в усі пори року будинок і город оточували сріблясто-зелені кущі рути, від яких, коли сонце підбивалося вгору, котилися хвилі п'яного запаху.

Опівдні, коли сонце наповнювало вогнем виноградні грона, у скиті стояла прохолода, бо там не тільки підлога була викладена за звичаєм південних країн кам'яною мозаїкою, а й чимало приміщень заглиблювалися в скелі. Але я о тій порі любив також лежати на терасі і в напівсні слухати спів цикад, схожий на брязкіт скелець. Потім на город налітали метелики й обсідали зібрані в парасольки квітки дикої моркви, а на каміння вилазили вигріватися на сонці перлисті ящірки. І, нарешті, коли білий пісок на змійній стежці розпікався до гарячого, на неї повільно виповзали списоголовці і невдовзі покривали її всю, наче низка ієрогліфів.

Ми не боялися цих тварин, яких багато жило в шпаринах і розколинах скиту; нас навіть тішило вдень їхнє забарвлення, а вночі — тоненький дзвінкий свист, яким вони супроводжували свою любовну гру. Ми часто, ледь підібгавши вбрання, переступали через них, а як мали гостя, що боявся гадюк, відсовували їх ногами зі стежки. Але завжди зміною стежкою йшли зі своїми гістьми руч-об-руч і не раз помічали, що почуття волі й акробатичної впевненості, яке нас охоплювало на тому шляху, наче передавалося і їм.

Мабуть, було багато причин, через які ті тварини стали такими свійськими, але без Лампузи, нашої старої куховарки, ми навряд чи пізнали б їхню поведінку. Лампуза, поки було літо, щовечора ставила їм перед кухнею, притуленою до скелі, срібний казанець молока, а потім скликала їх якимось незрозумілим вигуком. І враз в останньому промінні сонця скрізь у городі спалахували золотом, звиваючись, гадюки — на чорній землі грядок з лілеями, на сріблясто-зеленому килимі з рути й вище на скелях у куцах ліщани та бузини. Тоді вони влягалися навколо казанця, утворюючи собою образ полум'яного вінка з омахами на всі боки, і споживали дарунок.

Коли Еріо був зовсім малий, Лампуза, годуючи отак змії, тримала його на руках, і він тоненьким голоском повторював її поклик. Та як же я здивувався, побачивши одного вечора, як хлопчик, що ледве навчився ходити, сам витяг надвір казанця. Там він постукав по його вінцях ложкою з грушевого дерева, і з розколин Мармурових скель, полум'яніючи на сонці, почали виповзати червоні змії. І я, наче вві сні, почув, як малий Еріо сміявся, стоячи серед них на втоптаному глиняному подвір'ї біля кухні. Змії, граючись навколо хлопця, задирали до нього важкі трикутні голови й швидко похитували ними, наче маятниками. Я стояв у альтанці й не зважувався покликати свого Еріо, як не зважуються покликати сновиду, що вві сні йде стрімким гребенем будинку. Та враз я побачив перед порогом кухні стару

Лампузу, що стояла, склавши руки на грудях, і всміхалася. Та картина сповнила мене чудовим почуттям безпеки перед величезною загрозою.

Відтоді Еріо став для нас ніби дзвіночком, що кличе на вечерю. Почувши дзенькіт казанця, ми відкладали працю, щоб помилуватися хлопцем, як він годуватиме змій. Брат Ото поспішав до надвірної альтанки зі своєї бібліотеки, а я з гербаріуму. Лампуза також відходила від печі й спостерігала за малим із гордим, ніжним виразом на обличчі. Особливо ми тішилися, бачивши, як завзято Еріо домагався, щоб між тваринами був лад. Скоро він кожній змії дав назву і, вбраний у синій, обшитий золотом костюмчик, порядкував серед них, ревно дбаючи також, щоб усім дісталося молока, і звільняючи місце біля казанця для тих, що запізнилися. Він тоді стукав дерев'яною ложкою по голові ту чи ту змію, що довго пила молоко, а як вона не квапилася відповзати від казанця, хапав її за тулуб нижче голови й щосили відтягав звідти. І хоч би як він їх шарпав, змії завжди були лагідні до нього й слухняні, навіть як линяли і ставали дуже вразливі. Під ту пору пастухи ніколи не пускали худоби на луки біля Мармурових скель, бо якби змія націлилась і вжалила хай би й найдужчого бугая, він упав би неживий, адже сила їхнього жала була не менша, ніж сила блискавки.

Особливо любив Еріо найбільшу і найкращу змію, яку ми з Ото звали графінею і яка, коли вірити господарям навколишніх виноградників, віддавна жила в цих ущелинах. Тіло списоголовців металево-червоного кольору, і часто в його малюнок вкраплена луска з ясним мідяним блиском. А проте в цієї графіні воно мало чітко виражену, бездоганно чисту барву, що біля голови, як у коштовних каменях, переходила в зелену й одночасно ставала ще яскравішою. Гніваючись, вона роздимала шию, як щит, що під час нападу яскрів, мов золоте дзеркало. Видно, решта змій виявляла їй свою пошану, бо жодна не торкалася до казанця, поки не напивалася молока золотого змія. Потім ми бачили, як Еріо грався з нею, і вона торкалася гострою головою об його костюмчик, як, буває, торкаються коти.

Після цієї годівлі Лампуза подавала нам вечерю — два келихи слабенького вина і дві скибки житнього посоленого хліба.

4

З тераси крізь зашклені двері був вхід до бібліотеки. В гарні ранкові години ті двері були відчинені навстіж, тож брат Ото сидів за своїм великим столом, наче в кутку городу. Я завжди радо заходив до тієї кімнати. На стелі в ній миготіли тіні зеленого листя, а її тишу порушувало тільки пищення пташенят та недалеке гудіння бджіл.

Біля вікна на підставці стояла велика креслярська дошка, а попід стінами знімалися аж до стелі полиці з книжками. Спідня полиця була найвища, призначена для фоліантів: для великого «*Hortus Plantarum Mundi*»¹ та книжок із розфарбованими від руки малюнками, яких тепер уже не друкують. Над ними стояли стелажі, які можна було ще й розсунути, щоб вони поширшали, — на них лежали чернетки й поживклі аркуші гербарію. А ще на тих темних дошках знайшли своє місце колекція каменів із відбитками рослин, які ми видовбували у вапняних і вугільних кар'єрах, а між ними всілякі кристали, що їх виставляють як оздобу або зважують у руці, обмірковуючи свої слова під час важливих розмов. Ще вище стояли маленькі томи — не дуже велика збірка ботанічних праць, у якій, проте, було все, що будь-коли з'явилося про лілеї. Ця частина бібліотеки розгалужувалася ще в три загальні напрямки — у твори, що трактують образ, колір і запах.

Бібліотека продовжувалася ще й у маленькому передпокої, а далі на сходах, що вели нагору, аж до гербаріуму. Тут стояли твори отців церкви, філософів та класиків давніх і нових часів, а насамперед збірки різноманітних словників та енциклопедій. Вечорами ми з Ото сходилися в передпокої, де

¹ «Городні рослини світу» (лат.).

підтримували в коминку невеличкий вогонь, підкидаючи в нього суху виноградну лозу. Якщо вдень праця йшла добре, розмова наша точилася млявіше, ми розважалися тим, що йшли протоптаними стежками: складали шану датам і авторитетам, жартували з одвійків науки та бавилися рідковживаними чи майже абсурдними цитатами. В цій грі нам неабияк ставав у пригоді легіон німих, зашнурованих у шкіру або в пергамен рабів.

Здебільшого я рано підіймався до гербаріуму і працював там аж за північ. Коли ми вселилися сюди, то вистелили підлогу добрими дошками й поставили на ній довгий ряд шаф. У їхніх шухлядах нагромадилися тисячі пучків засушеного листя. Ми самі зібрали тільки маленьку частину їх, а решту — рука, що давно вже зотліла. Часом, шукаючи якусь рослину, я навіть натрапляв на поруділий від часу аркушик із сигнатурою, яку написав іще великий Лінней. У ті нічні й ранкові години я складав і розмножував на багатьох аркушах покажчики — спершу великий каталог колекції, а тоді «Малу флору», в яку ми дбайливо заводили всі знахідки з терену Маріни. Наступного дня Ото переглядав аркуші, звіряючи їх із книжками, і до багатьох із них ще й робив рисунки та розфарбовував їх. Так розростався твір, який ще в стадії свого виникнення давав нам велику вітху.

Коли ми задоволені, нашим чуттям досить і найскромніших дарунків цього світу. Я віддавна захоплювався рослинним царством і під час багаторічних мандрівок обстежував його дива. І мені добре знайомі хвилини, коли серце завмирає в грудях від передчуття розгадки таємниці, яку ховає в собі кожна насінина. Та все-таки пишнота росту ніколи не була мені така близька, як на цій землі, просякнутій запахом давно зів'ялої зелені.

Перше ніж лягти спати, я любив іще трохи походити по своєму вузькому коридорі. Мені часто здавалося в ті нічні години, що рослини тоді яскравіші й кращі, ніж будь-коли. А ще я відчував здалеку ніжний запах усіяних білим цвітом тернових долин, яким мене п'янила наприкінці зими й на початку весни *arabia deserta*, і пахощі ванілі, що відсвіжують мандрівника у спекоті евкаліптових лісів, які навіть не дають тіні. Потім у пам'яті зринали, наче малюнки на сторінках старої книжки, картини далеких країн у ту пору року, коли буяння рослин переступає свої звичайні межі,— гарячі болота, де цвіте *Victoria regia*, і острівні гаї, що мліють опівдні, наче на білястих хідлях, далеко від порослого пальмами берега. А проте в мене не було того страху, який завжди охоплює людину, коли вона протистоїть буйному рослинному світові, немов тисячоручому ідолові, який заманює її тими руками. Я відчував, як разом зі знаннями ми набиралися снаги, щоб не улягти могутнім життєвим силам, а приборкати їх, як приборкують і загнуждують жеребця.

Часто вже світало, коли я лягав на вузьке похідне ліжко, поставлене в гербаріумі.

5

Лампузина кухня заглиблювалася в мармурову скелю. Такі печери були в давнину притулком для пастухів, а пізніше їх, як житла циклопів, почали перетворювати на господарські приміщення. Вже з самого ранку стару було видно біля печі, де вона варила юшку на сніданок Ерію. До кухні прилягали ще глибші печери, в яких пахло молоком, овочами та наливками. Я рідко бував у тій частині скиту. Лампузина присутність викликала в мене прикре почуття, і я не хотів наражатися на нього. Зате Ерію знав тут кожен куточок.

Не раз я бачив біля старої в кухні і брата Ото. Я, мабуть, йому завдячую те щастя, яке приніс у моє життя Ерію, плід кохання Сільвії, Лампузиної дочки. Ми тоді служили в пурпуровій кінноті і брали участь у поході на захист вільних народів Альта Плани, того разу невдалому. Часто, їдучи в гори, ми бачили Лампузу, що стояла біля своєї хатини, а біля неї — струнку Сільвію в червоній хустці та червоній сукні. Ото їхав поряд зі мною, коли я підняв із пороку фіалку, яку Сільвія виныла зі своїх кіс і кинула на дорогу, й ко-

ли ми поминули їх, він застеріг мене від тих відьом, старої та молодой,— застеріг глузливо, хоча в голосі його бриніла стурбованість. Ще дужче, ніж його глузи, роздратував мене Лампузин сміх, з яким вона оглядала мене,— я сприйняв його як сміх безсоромної звідниці. Проте невдовзі почав навідуватися до її хатини.

Повернувшись після звільнення зі служби до Маріни й оселившись у нашому скиті, ми довідалися про народження дитини й про те, що Сільвія покинула її і десь помандрувала з чужим народом. Звістку я сприйняв як невчасну — насамперед тому, що надійшла вона саме тоді, коли в мене після злигоднів походу заповідалася тиха праця.

Тож я уповноважив Ото знайти Лампузу, щоб поговорити з нею і надати їй ту допомогу, яку він вважає за доречну. Та як же я здивувався, коли довідався, що він не довго думаючи забрав дитину разом зі старою до нашої господи; а проте дуже швидко виявилось, що так було найкраще для всіх нас. І так само як доречність якогось вчинку визначається, зокрема, в тому, що ним ще й завершується етап, так і Сільвіїне кохання постало переді мною в новому світлі. Я побачив, що ставився до неї та до її матері упереджено і що я також надто легковажив її, бо легко знайшов, як легковажать шляхетний камінь, що виблискує в поросі на дорозі, вважаючи його за скельце. А втім, усе цінне дістається нам тільки випадково — і найкраще дістається задарма.

Правда, щоб так усе владнати, потрібна була безсторонність, властива братові Ото. Його засадою було трактувати людей, що заходили з нами в ближчі стосунки, як рідкісні знахідки, виявлені під час мандрів. Він любив називати тих людей оптиматами, натякаючи цим, що всі вони належать до аристократії цього світу й що кожне з них здатне віддати нам найкраще, що має. Він вважав людину за вмістище дивовижного й визнавав за нею найвищі права, такі самі, як мають володарі цього світу. І справді, я бачив, що всі, хто опинявся біля нього, оживали, наче рослина, яка прокидається від зимового сну,— не тому, що ставали краші, а що ставали більше самі собою.

Лампуза, переїхавши до нас, відразу ж перебрала на себе господарство. Робота в неї ніби сама робилася, та й на городі вона не сиділа склавши руки. Тимчасом як ми з Ото садили все суворо за правилами, вона висівала насіння абияк і давала бур'янові рости, як йому хочеться, а проте без великих зусиль збирала і насіння, і городини втричі більше за нас. Я не раз бачив, як вона, глузливо посміхаючись, розглядала на наших грядках овальні порцелянові таблички, на яких Ото чітко, як на етикетках, повипишував рід та вид. І тоді з рота в неї виглядав, мов бивень, єдиний великий передній зуб, який іще лишився.

Хоч я, наслідуючи Ерію, називав її бабусею, вона зі мною говорила майже про самі лише господарські справи і часто досить буркітливо, як говорять ключниці. Сільвіїне ім'я між нами ніколи не зринало. Незважаючи на це, мені було прикро згадувати, що Лаурета другого вечора після тієї ночі на валу прийшла по мене. А проте саме тут стара виявила особливу привітність і швидко принесла вино, сморжі й солодке печиво, щоб прийняти гостю.

Ерію давав мені природну радість батьківства й духовну втіху усиновлення. Нам подобалася його тиха, уважна вдача. Всі діти мають звичку наслідувати те, що, як вони бачили, робили дорослі в їхньому маленькому світі, тому й Ерію рано прихилився до рослин. Ми часто помічали, як він довго сидів на терасі, щоб не прогавити, як ось-ось розцвіте лілея, і коли вона розпукувалася, біг до бібліотеки, щоб потішити тією звісткою Ото. Так само він любив стояти рано-вранці перед мармуровим басейном, у якому ми вирощували водяну троянду з Ціпангу,— її пуп'янок з ледь чутним звуком лопався від першого сонячного променя. У гербаріумі я також поставив для нього маленького стільчика — він часто сидів там і спостерігав, як я працюю. І коли я відчував його тиху присутність біля себе, у мене прибувало снаги, ніби глибинний, веселий вогник життя, що горів у його малому тілі, надавав речам нового освітлення. Мені здавалося, що тварини хотіли бути

поблизу нього, бо завжди, коли я бачив його на городи, навколо нього кружляли червоні жучки, яких у народі звать сонечками; вони сідали йому на руки, гралися навколо його чубчика. Дивне було й те, що змії на Лампузин поклик оточували казанець мерехтливим плетивом, а коли їх кликав Еріо, утворювали фігуру кружала з променями. Перший це помітив брат Ото.

Отже, сталося так, що наше життя почало відбігати від тих планів, які ми снували. Скоро ми помітили, що це тільки пішло на краще нашій праці.

6

Ми приїхали сюди з наміром ґрунтовно взятися до вивчення рослин, а тому за давнім, випробуваним звичаєм найперше подбали про стан свого духу — довели його до ладу правильним диханням і харчуванням. Як усе на цій землі, рослини також хочуть говорити до нас, але треба мати ясний розум, щоб збагнути їхню мову. Хай навіть у їхньому проростанні, цвітінні й зникненні ховається омана, якої не уникне жодне творіння, а все ж дуже приємно вгадувати те незмінне, що закладене в глибині явища. Мистецтво так загострювати погляд Ото називає «висмоктуванням часу», — хоч він і вважає, що чиста порожнеча по цей бік смерті недосяжна. Оселившись тут, ми помітили, що наша тема, майже проти нашої волі, розширилася. Може, то особливе повітря скиту надало нашим думкам нового напрямку, так, як у чистому кисні вогонь горить рівніше і яскравіше. Я вже через кілька тижнів після переселення помітив, що речі змінилися, — і спершу сприйняв ту зміну як ваду, бо й мова мене вже не задовольняла.

Одного ранку, коли я глянув із тераси на Маріну, її вода здалася мені глибшою і яскравішою, наче я вперше дивився на неї з ясною головою. У такі хвилини я майже болісно відчував, що слово відокремлюється від явища, як лопає тятива в надто напруженому луці. Я побачив клаптик райдужної оболонки цього світу, і від тієї миті язик перестав служити мені так, як служив раніше. Але водночас у мені прокинулася нова чуйність. Як діти, коли світло повертається з середини їхніх очей назовні, хапають речі і обмацують їх руками, так і я шукав слів та образів, щоб схопити нове сяйво речей, яке сліпило мене. Я ніколи раніше й гадки не мав, що мова може завдавати такої муки, і все-таки я не тужив за колишнім безтурботним життям. Якщо ми уявляємо, що одного дня зможемо полетіти, то нам незграбний стрибок дорожчий, ніж певність протоптаного шляху. Мабуть, цим можна пояснити й запаморочення, яке часто опадало мене під час праці.

Не раз буває, що на невідомій дорозі ми втрачаємо почуття відстані. Щастя, що зі мною був брат Ото, який обережно йшов уперед. Часто, коли мені треба було з'ясувати якесь слово, я з пером у руці поспішав до нього вниз, і часто він із такою самою метою підіймався до мене в гербаріум. Любили ми також творити образи, які називали моделями, — писали на аркушиках вільним розміром двоє-трое речень. Ішлося про те, щоб укласти в них скалки світової мозаїки, як укладають камінь у металеву оправу. У моделях ми також виходили від рослин і завжди трималися їх далі. Таким чином ми описували речі й перетворення, від піщини до мармурової скелі і від скороминушої секунди до пори року. Увечері ми сколювали до купи ті аркушики і, прочитавши, спалювали в коминку.

Скоро ми відчули, як життя сприяє нашим студіям і як у нас міцніє певність. Слово — цар і чарівник одночасно. Ми мали перед собою великий приклад Ліннея, що з маршальським жезлом слова ступив у хаос тваринного та рослинного світу. І диво дивне: його влада над квітучими луками та над легіонами плазунів тривкіша за всі держави, завойовані мечем.

Нас також підганяє до праці, за його прикладом, здогад, що в елементах панує лад, бо ж людина в глибині душі відчуває потяг наслідувати своїм недолугим розумом творіння, як птах відчуває потяг мстити гніздо. А за наші зусилля нас потім стократ винагородило усвідомлення того, що і в випадковостях, і в неладі цього світу навічно закладені міра і правило. Підіймаю-

чись угору, ми наближаємося до таємниці, схованої в поросі внизу. З кожним кроком, який ми долаємо в горах, міняється випадкова лінія обрїю, і якщо ми підіймемося досить високо, нас усюди, скільки око сягає, оточуватиме рівне коло, яке обіцяє нам вічність.

Мабуть, те, що ми робили, було учнівськими вправами і читанням по складах. А все ж на душі в нас ставало веселіше, як у кожного, хто не загруз у буднях. Край навколо Маріни бачився не таким чудовим, а проте яснішим, *more geometric*¹. Дні збігали, як вода під високою греблею, швидше і рвїйніше. Часом, коли віяв західний вітер, у нас з'являлося передчуття втіхи і незатьмареної радості.

Та насамперед у нас трохи поменшало того страху, що відбирав спокій і, мов туман, який здіймається з болїт, каламутив наші почуття. Як сталося, що ми не занехаяли праці, коли старший лісничий здобув владу на наших теренах і поширився страх? У нас з'явилося передчуття радості, і від її сїява примари шезли.

7

Старшого лісничого в нас віддавна знали як Старого Володаря Мавританїї. Ми часто бачили його на конвентах і не одну ніч просидїли з ним за грою та за чаркою. Він належав до тих людей, яких мавританцї вважали за великих панїв і водночас сприймали їх як трохи смїшних — десь так, як кавалерїйський полк сприймав старого полковника, що подеколи наїздив до нього зі своїх маєтків. Він закарбувався в пам'ятї хоча б тому, що його зеленїй, розшитий ясеновими листками фрак впадав у вічі.

Його вважали за страшенно багатого, і на святах, якї він улаштував у своєму мїському домі, всього було надмір. Там за давнім звичаєм багато їли та багато пили, і дубовї дошки великого грального столу вгиналися під коштовним тягарем. Ішла слава і про азїйські учти, якї він улаштував для прибічників у своїй малій садибі. Я часто мав нагоду бачити його зблизька, і мене зворушувала атмосфера випробуваної часом влади, яку він принїс зі своїх лїсів. Мене тоді майже не зачїпала його впертїсть, бо всї мавританцї з плином часу стають негнучкї й простолїнійнї. Насамперед цю рису зраджує їхнїй погляд. Так і в очах старшого лісничого, особливо як він смїявся, свїтилася якась страхїтлива зверхнїсть. Вони були, як у старих п'яниць, червонястї, нїби по них вїйнуло полум'ям, а проте в них прозирала хитрїсть і водночас непохитна сила — ба навїть часом пиха. Нам тоді було приємно, що він близькїй до нас, — ми ж бо залежали від примх і столу сильних свїту цього.

Пїзнїше я чув, як Ото, згадуючи мавританськї часи, казав, що хибна думка тоді стає помилкою, коли людина вперто тримається її. Цї слова здаються менї особливо слухними, коли я згадую, в якому становищі ми опинилися, коли той орден почав затягати нас до себе. Бувають епохи занепаду, коли визначена наперед форма, в яку мало вкlastися життя, втрачає свої чїткї обриси. Потрапивши в таку епоху, ми хитаємося на всї боки, як людина, що втратила рївновагу. Ми з тупої радості впадаємо в тупий смуток, і свідомїсть втрати, що нїколи не полишає нас, малює нам майбутнє і минуле привабливїшим за теперїшне. Ми живемо в добї, що вїдїйшла навїки, або в далеких утопїях, а хвилини тим часом спливають.

Усвїдомивши цю ваду, ми прагнемо її позбутися. Ми тужимо за сучаснїстю, за дїйснїстю і ладнї опинитися в кризї, у вогнї та в небесних просторах, аби тїльки уникнути нудьги. Як завжди, коли сумнїв їде в парї з до-статком, ми звертаємося до насильства, — і хїба це не вїчний маятник, що жене стрїлку вперед чи то вдень, чи вночі? Отже, ми починаємо мрїяти про потугу і надпотугу та про смїливо накресленї форми, якї в смертельнїй боротьбї життя з життям доведуть нас або до загибелї, або до трїумфу. І ми з

¹ Більш геометричним (англ.).

задоволенням досліджуємо ті форми, як досліджують карби, що їх кислота лишає на темному дзеркалі вилощеного металу. За такої схильності стало неминучим наше зближення з мавританцями. Ввів нас туди Капітано, що придушив велике повстання в іберійських провінціях.

Хто знає історію таємних орденів, тому відомо, що обсяг їхньої діяльності важко переоцінити. Так само відомо, як рясно утворюються їхні розгалуження та колонії, тож коли хтось захотів би простежити їхні сліди, то швидко згубив би їх у лабіринті. Це стосувалося також мавританців. Особливо дивно було для новачка, коли в їхніх приміщеннях він бачив за мирною розмовою людей, що належали до угруповань, які смертельно ненавиділи одні одних. У їхніх провідників серед інших була й така мета: артистично залагоджувати справи цього світу. Владою, вимагали вони, треба користуватися без зайвих почуттів, спокійно і тверезо, як нею користуються боги, і відповідно з їхніх шкіл виходила порода людей з ясным, нічим не обмеженим розумом, завжди страшних. Байдуже, чи вони діяли серед тих, хто зчиняв заворушення, чи серед тих, хто запроваджував лад,— коли вони перемагали, то перемагали як мавританці, і горде «*Semper victrix*»¹ цього ордену стосувалося не його членів, а його провідників, доктрини. Орден не улягав часові та його бурхливій течії, і в його резиденціях та палацах земля ні в кого не хиталася під ногами.

Але ми залюбки бували там не тому, що хотіли натішитися спокоєм. Коли людина втрачає опору, нею починає керувати страх, і в його вирі вона кидається на всі боки. А в мавританців панувала непорушна тиша, наче в центрі циклону. Коли падаєш у прірву, мусиш бачити речі найчіткіше, як крізь найсильніші окуляри. Таке бачення, але без переляку, людина отримує в атмосфері Мавританії, яка була наскрізь лиха. Саме коли панує страх, думка стає холодніша, а розум відсторонений. Під час катастроф панує гарний настрій, і з них сміються, як орендар грального дому з програшу клієнтів.

Тоді мені стало зрозуміло, що паніка, тінь якої завжди нависала над нашими великими містами, йде в парі зі сміливими пустошами небагатію, що, мов орли, кружляють над глухим стражданням. Одного разу, коли ми піли з Капітано, він глянув у покритий крапельками вина келих і мрійливо сказав: «Найсмачніший келих шампанського був той, який нам простягали в машини тієї ночі, коли ми спалили вшент Загунт». І ми подумали: «Краще вже з цим чоловіком загинути, ніж жити з тими, хто зі страху намагається залізити в нору».

Та я ухилився від теми. У мавританців можна було навчитися ігор, що тішать іще розум, який ніщо вже не зв'яже і який стомився навіть жартувати. У них світ зменшувався до мапи, такої, як її гравіюють для аматорів маленьким циркулем та блискучими, приємними навіть на дотик інструментами. А тому здавалося дивним, що в цьому ясному, нічим не затьмареному, найабстрактнішому з усіх приміщенні очі натикалися на такі постаті, як старший лісничий. А проте завжди, коли вільний розум засновує собі твердиню, до нього приєднуються й автохтони, як змії сповзають до вогнища. Вони віддавна вміють володарювати і бачать, що настала година відновлювати тиранію, думка про яку весь час жевріла в їхньому серці. Тоді у великому ордені виникають таємні ходи й льохи, а хто ними керує, не довідається жоден історик. І починається найвіртуозніша боротьба, що спалахує всередині влади, боротьба між образами й думками, між ідолами й духом.

У таких чварах не одному випадає дізнатися, звідки походять хитрощі на землі. Так сталося й зі мною, коли я, шукаючи Фортунію, потрапив на мисливський терен старшого лісничого. Відтоді я знав, де пролягає межа пустощів, і намагався не заходити далі за темне узлісся бору, що його старший лісничий любив називати Тевтобурзьким лісом,— він узагалі був майстер ховати підступ під широкердям.

¹ «Завжди переможні» (латин.).

Шукаючи Фортунію, я пробрався у північний край цих лісів, а наш скит стояв недалеко від його південного кінця, що доходить до межі Бургундії. Повернувшись до Маріни, ми застали в ній хіба тінь від колишнього ладу. Досі той лад майже від часів Карла був непорушний, бо чужі володарі приходили й відходили, а народ, що плекав там виноград, залишався зі своїми звичаями й законами. До того ж під впливом багатства і чарів цієї землі кожна влада швидко лагіднішала, хоч би яка була жорстока спочатку. Так краса діє на силу.

Але війна за Альта Плану, яку провадили так, наче боролися з турками, лишила глибші карби. Вона подіяла, мов той мороз, від якого тріскається осередок дерева і наслідки якого часто видно аж за кілька років. Спершу життя біля Маріни йшло далі своїм колом; воно було таке, як віддавна, і водночас не таке. Інколи, стоячи на терасі й дивлячись на квітучий город, що вінком оточував будинок, ми відчували подих прихованої втоми й анархії. І саме тоді нас так зворушувала краса цієї країни, що аж серце шеміло. Так перед заходом сонця ще яро палахкотять сили життя.

У ту першу пору ми ще майже не чули про старшого лісничого. Але дивне було одне: що дужче відчувалося безсилля й вислизала з рук дійсність, то ближче він підступав до нас. Спершу тільки доходили чутки, як, буває, глухо дає про себе знати епідемія, що лютує в далеких гаванях. Потім від уст до уст повозли повідомлення про напади й насильство, що невдовзі мають настати, і нарешті таке почало відбуватися цілком неприховано, у всіх на очах. Як у горах густий туман віщує погоду, так і поперед старшого лісничого сунула хмара страху. Страх огортав його, і я певен, що в тому страхові треба добачити куди більшу силу, ніж у самому лісничому. Лісничий міг діяти аж під ту годину, коли все саме собою починало хитатися,— і тоді його ліси були дуже вигідні для нападу.

Піднявшись на вершину Мармурових скель, можна було побачити весь терен, на який націлилося насильство. Щоб дістатися туди, ми звичайно бралися нагору вузькими східцями, що утворилися в скелі побіч Лампузиної кухні. Ті східці вимили дощі, і вели вони на висунуте вперед плато, з якого було видно далеко навкруги. Ми там простоювали не одну годину сонячними днями, коли скелі сяяли барвистими пасмугами, бо там, де білий, аж сліпучий мармур проточила вода, що просочувалася крізь нього, в камінь уїлися червоні та сіруваті патьоки. Зі скелі спадало величезними патлами темне пагіння плюща, а в мокрих розколинах мерехтіло сріблясте листя лунарії.

Підіймаючись, ми зачіпали ногами червоне пруття ожини й розполохували перлистих ящірок, що, як зелені вогники, тікали нагору. Там переважала добра земля, всяяна, мов зірками, синім терличем, але подекуди з неї виламувалися, обрамлені дрібними кристалами, кам'яні гребені, у шпаринах яких мрійливо мружилися сичі. Мостили там гнізда й меткі темно-рудаві соколи; ми проходили так близько повз їхніх пташенят, що бачили ніздрі на їхніх дзьобах, затягнені тонкою шкірою, наче блакитним воском.

Тут, на вершині, повітря було прохолодніше, ніж унизу, в улоговині, де в сьайві сонця мерехтіла виноградна лоза. Інколи спека гнала вгору потік вітру, що мелодійно співав у розколинах, наче в органних трубах, і приносив із собою дух троянд, мигдалю та меліси. Зі свого місця нагорі ми бачили глибоко внизу дах скиту. На півдні, по той бік Маріни, височіла, захищена поясом льодовиків, гірська країна Альта Плана. Часто вершини тих льодовиків були закутані туманом, що підіймався від води, а потім знов повітря ставало таке прозоре, що ми розрізняли пінії, зарості яких сягали там високо, аж до кам'яних розсипищ. У такі дні ми відчували подих фену, теплого сухого вітру, і вдома гасили на ніч вогонь.

Часто наш погляд спинявся на островах Маріни, які ми жартома називали Гесперидами і на берегах яких темніли кипариси. Найсуворішої зими на

них не знали ні морозу, ні снігу, смокви й помаранчі дозрівали там на відкритому ґрунті, троянди квітли цілий рік. Рано навесні, коли зацвітають мигдаль та морелі, мешканці узбережжя Маріни люблять вирушати човнами до тих островів; їхні човни тоді здаються на синіх хвилях барвистими пелюстками квіток. А восени вони сідають на судна, щоб поласувати морськими дракончиками, які в певні ночі, коли місяць стоїть уповні, підіймаються з великої глибини на поверхню і переповнюють мережі. Рибалки звичайно наставляють мережі мовчки, бо вважають, що навіть тихо сказане слово злякає рибу, а лайка зведе нанівець ловитву. На ті рибальські виправи завжди лаштуються весело, як на свято, і беруть із собою вино та хліб, бо на островах виноград не родить. Там йому бракує восени холодних ночей, коли на ягоди випадає роса і їхній сік у передчутті загибелі набирає вогню.

У такі святкові дні треба було бачити Маріну, щоб зрозуміти, що таке життя. Рано-вранці сюди нагору долинали хвилі звуків, негучних, але чітких,— так речі, коли на них дивитися в обернений бінокль, здаються невеликими, проте чітко окресленими. Ми чули дзвони в містах і постріли ракетниць, які віддавали салют оздобленим гірляндами суднам у гавані, а то ще спів побожних мирян, що юрмами сунули до чудотворних ікон, та звуки флейт у весільному поході. Чули крякання галок навколо флюгерів, спів півнів, кування зозулі, звук рогів, у які дули мисливці, виїжджаючи з міської брами полювати на чапель. Усе це тут, нагорі, звучало так дивно, по-блаженському, наче світ був зшитий із клаптиків строкатого сукна,— а проте ті звуки й п'янили, як вино з самого ранку.

Глибоко внизу Маріну оточував вінок містечок з мурами й вежами з римських часів, а високо — сірих від старості соборів та замків із часів Меровінгів. Між ними лежали заможні сільські садиби, над гребенями яких кружляли зграї голубів, і позеленілі від моху млини — восени ми бачили, як до них чвалали навантажені мішками зерна віслюки. Потім знов замки, що гніздилися на вершинах скель, і монастир, оточений кільцем мурів, під якими у ставках, де розводили коропів, відбивалося світло, наче в дзеркалі.

Коли ми згори дивилися на ті будівлі, що їх людина спорудила собі на оборону, на втіху, на те, щоб прогледуватися, і на пошанування Бога, часи перед нашими очима стоплювалися в одне. І, як із відкритих могил, невидимо вставали мертві. Вони завжди присутні біля нас, коли наш погляд з любов'ю зупиняється на забудованій у давнину місцевості, і так само, як у камені, і в борозні живе їхня спадщина, так у полі й на луці панує їхній дух, вірний дух предків.

Позад нас, із північного боку, до Маріни прилягала Кампанья, відгороджена від неї Мармуровими скелями, наче валом. Навесні цей пояс лук стелився, немов високий квітковий килим, по якому повільно рухалася, пасучись, худоба, наче пливла в барвистій піні. Опівдні вона відпочивала в болотистому, прохолодному затінку вільх та осик, що утворювали на широкій рівнині листяний острів, звідки часто здіймався дим пастушачих багать. Там видно було розкидані далеко одне від одного великі подвір'я зі стайнями й клунями та високими журавлями колодязів, з яких брали воду напувати худобу.

Улітку тут було дуже гаряче й парко, а восени, в час парування змій, ця смуга ставала порожня й випалена, як пустеля. З другого краю вона переходила в болотисту рівнину, в хащах якої не було вже й натяку на якусь людську оселю. Тільки де-не-де на березі темного болота видніла очеретяна хижка, яку ліплять для себе мисливці на качок, а у вільхах були вимощені засідки, наче воронячі гнізда. Там уже панував старший лісничий. Скоро місцевість починала підійматися, і на ній ріс високий ліс. Від його узлісся ще відбігали в смугу лук, ніби довгі серпи, гаї, які там називали відногами.

То було царство, яке охоплював погляд навколо Мармурових скель. Із їхньої вершини ми бачили життя, що, добре засноване і зліплене на давніх засадах, немов виноградна лоза, розвивалося й давало плід. Бачили також його межі: гори, де серед варварських народів жила неприборкана воля, але

без добробуту, а на півночі — болота й темні долини, з яких загрожувала кривава тиранія.

Дуже часто, стоячи вдвох на вершині, ми розмірковували, скільки всього треба, щоб зібрати врожай і спекти хліб, але, мабуть, не менше його треба й на те, щоб дух безпеки міг розгорнути крила.

9

За добрих часів на чвари, що віддавна точилися в Кампаньї, майже не звертали уваги, і слушно, бо таке діється в усіх місцевостях, де є пастухи й луки для випасу худоби. Ранньої весни спалахували суперечки за нетавровану ще худобу, потім, тільки-но починалася суха пора,— боротьба за водопої. А ще, бувало, великі бугаї з кільцем у ніздрях, що навівали жінкам Маріни страшні сни, забігали в чужі череди і гнали їх до Мармурових скель, біля підніжжя яких білили роги й ребра.

Та насамперед народ пастухів був дикий і негамовний. Майно в них споконвіку переходило від батька до сина, і, коли вони сиділи в лахмітті навколо своїх багать, зі зброєю в руці, такі, як їх створила природа, було добре видно, що вони відрізняються від люду, який плає на узбіччях виноград. Вони жили так, як у ту пору, коли ще не знали ні хати, ні плуга, ні ткацького верстата і споруджували тимчасовий прихисток там, де саме пахла їхня худоба. Такому способу життя відповідали і їхні звичаї та примітивне почуття права і справедливості, цілком засноване на відплаті. Тому кожне вбивство розпалювало полум'я помсти, що горіло не один рік; траплялася ворожнеча кланів та родин, про походження якої давно вже забули, а проте вона рік у рік вимагала кривавої данини. Тож правники в Маріні називали випадки, що бували в Кампаньї, брутальним беззаконням; не запрошували вони пастухів і на привселюдне обговорення, а посилали на їхній терен уповноважених. У інших округах орендарі магнатів та господарів ленних маєтків, що жили на луках у великих садибах, дотримувалися права. Крім них, були ще й вільні пастухи, що володіли неабияким майном, як Батаки і Беловари.

Спілкуючись із цим суворим народом, ми вчилися пізнавати й те добре, що було йому властиве. Це насамперед його гостинність, яку вони виявляли до кожного, хто сидів біля їхнього багаття. Не раз можна було побачити в колі пастухів і міське обличчя, бо всім, кому доводилося тікати з Маріни, перший притулок давала Кампанья. Незрідка тут з'являлися боржники, яким загрожував арешт, та мандрівні студенти, що їм під час пиятики траплялося завдати аж надто влучного удару, в товаристві ченців-утікачів і всякого наброду. Навідувалися до Кампаньї також юнаки, що прагнули волі, та закохані пари, що хотіли жити так, як жили пастухи.

Тут за всіх часів снували мережу таємних змов, що обплігала кордони міцного ладу. Сусідство Кампаньї з її недосконалим правом, мабуть, було вигідне багатьом, чії справи погіршувалися. Більшість їх поверталася назад, коли час і добрі приятелі працювали на них, а інші зникали навіки в тамтешніх лісах. Та після Альта Плани перемогли згубні нахили, що їх, як вважають, завжди плодить поразка. Часто до виснаженого тіла через рани потрапляє зараза, яку здорові навряд чи й помічають.

Перших її ознак не розпізнали. Коли дійшли чутки про заворушення в Кампаньї, здавалося, що то загострилися давні чвари, які вели за собою криваву помсту, але скоро стало відомо, що вони набули нових, незвичайних рис, які надавали їм зловісного відтінку. Примітивне розуміння честі, що трохи гамувало насильство, було втрачене; лишився просто злочин. Складалося враження, що в родові спілки проникли з лісів шпигуни й агенти, щоб змусити їх служити чужій силі. Таким чином давні форми втратили свій сенс. А десь відтоді, як на роздоріжжі знайшли труп із розітнутим надвоє язиком, уже ніхто не сумнівався, що то вбито зрадника, на слід якого напали месники. Після війни теж траплялися мертві, що мали таке тавро, але тепер кожен знав, що то була просто жертва злочину.

Спілки так само завжди вимагали данини, проте господарі земель безвідмовно платили їй, дивлячись на неї як на таку собі премію за добрий стан худоби на пасовиськах. Але тепер вимоги зросли так, що їх годі було задовольнити, і коли орендар бачив листа з такою вимогою, що білів, прибитий до одвірка, йому треба було або платити, або залишати країну. Правда, чимало було й таких, що зважувалися на опір, але ці випадки кінчалися грабунком, який відбувався вочевидь за продуманим планом.

Тоді розбишаки, якими керували люди з лісів, з'являлися вночі перед садибою, і, якщо їх не впускали, силоміць розмикали замки. Ті банди називали ще світляками, бо вони нападали на брами з дрючками, на яких жевріли маленькі ліхтарики. Інші виводили цю назву з того, що вони після вдалого нападу припікали людей вогнем, щоб довідатися, де сховане срібло. В кожному разі про них казали, що нема такої підлоти й такої нищості, на яку б вони були нездатні. Серед них і така: щоб залякати людей, вони запаковували трупи вбитих у ящики або діжки і привозили ті моторошні пакунки разом з іншим вантажем, що приходив з Кампаньї, родичам додому.

Багато небезпечнішим здавалося те, що всі ці вчинки, які хвилювали країну й вимагали суду, миналися майже безкарно — ба навіть дійшло до того, що про них уже не зважувалися вголос говорити, й кожному стало видно, яке безсиле зробилося право супроти анархії. Правда, відразу після початку грабунків було призначено уповноважених, яких супроводжувала охорона, проте Кампанья зустріла їх відвертим бунтом, тож до переговорів не дійшло. І ось, щоб раз назавжди покласти цьому край, довелося за статутом скликати штати, бо в країнах, що, як Маріна, живуть за давнім історичним правом, не дуже люблять залагоджувати суперечки через суд.

І тоді виявилось, що ті злочинці з Кампаньї мали вже в Маріні своїх спільників, бо віддавна так бувало, що в мешканців міста, які поверталися додому, лишалися клієнти серед пастухів, а деякі, випивши келих побратимства, ставали членами їхнього роду. Ці люди тепер також сприяли погіршенню становища, особливо там, де лад уже був хисткий.

Так розплodжувалися підозрілі дорадники, що боронили необмежене беззаконня; вони відверто влаштовували свої кубла по невеликих шинках у гавані. Там за столами можна було побачити таку саму картину, як біля вогнищ на пасовиськах,— старим пастухам, у яких ноги були обмотані грубою вовною, товаришили офіцери, що після Альта Плани сиділи на половині платні, і весь той невдоволений або спраглий змін люд, що жив по обидва боки Мармурових скель, чаркував у тих шинках і товкся, наче в штабах змовників.

У цій веремії брали участь і діти значних громадян міста та юнаки, яким здавалося, що для них настала година нової волі, і це лише збільшувало нелад. Ця молодь юрмилася навколо літераторів, що почали наслідувати пісні пастухів і, замість убиратися у вовняний та полотняний одяг, тинялися вулицями у вивернених кожухах і з грубими палицями в руках.

У цих колах стало також звичним зневажати виноградарство та рільництво і вбачати скарбницю успадкованих від предків, питомих звичаїв у дикому устрої країни пастухів. Відомо ж бо, що трохи чадні ідеї легко захоплюють гарячі голови, і з цього можна було б сміятися, якби не доходило до блюзнірства, зовсім незрозумілого кожному, хто не втратив глузду.

У Кампаньї, де стежки на пасовиськах перетинали межі округ, часто можна було побачити маленькі фігурки пастушачих богів. Вони були вирізьблені з каменю або з вистояного дубового дерева як охоронці тих меж. Місця, де вони стояли, ще здалеку можна було вгадати нюхом — від них ішов прикрий дух, бо принесена жертва складалася з розтопленої суміші масла та люю з тельбухів, які жертвний ніж відсував набік. Через це навколо тих богів завжди чорніли випалені шрами в зеленій траві. Пастухи, принісши

жертву, брали звідти звуглілу стеблину й на ніч перед рівноденням значили нею все, що мало завагітніти й народити, починаючи від жінки та корів.

Коли ми зустрічали в такому місці дівчат, що, подоївши на пасовиську корів, верталися додому, вони затуляли хустками обличчя, і Ото, amator і знавець садових богів, ніколи не поминав тих фігур, не вшанувавши їх якимось жартом. Він також приписував їм дуже давній вік і називав їх супутниками Юпітера з часів його дитинства.

А ще недалеко від Колючої Відноги в гайку з плакучих верб стояло зображення бика, помальованого в червоний колір, із червоними ніздрями й червоним язиком. Те місце мало погану славу, ішли чутки, що там влаштоували жадливі учти.

Але хто б міг повірити, що тих заялжених лоем і маслом богів, які мали наповнювати коровам вим'я, почали вшановувати і в Маріні? Та ще й у домах, де віддавна глузували з жертв і з тих, хто їх складав. Ті самі мудрі голови, яких вважали досить сильними, щоб порвати пута предковичних забобонів, піддалися чарам варварських ідолів. Вони у своєму засліпленні були огидніші за п'яниць, що тинялися вулицями. Вони мали себе за народжених літати і хвалилися цим, а самі бабралися в поросі.

Поганою ознакою було й те, що баламутство перекинулося і на ставлення до мертвих. За всіх часів поетів у Маріні дуже шанували. Їх там вважали за вільних жертводавців, а хист до складання віршів трактували як джерело достатку. Те, що виноградна лоза цвіте й дає плід, що людина плекає художу, люті вітри влягаються і в душі панує весела злагода,— все це приписували милозвучності, яка живе в піснях і в співі. Цього був певний навіть найостанніший виноградар,— як і того, що милозвучність має в собі лікувальну силу.

У Маріні не був ніхто аж такий бідний, щоб не прийти з найкращими плодами свого саду й городу до хатини мислителя та до келії поета. Там кожен, хто відчував себе покликаним служити світові думкою, міг жити на дозвіллі — шоправда, убого, але не в злиднях. У шарпаніні буднів для тих, хто порав поле і хто плекав слово, гаслом був давній вислів: «Усе найкраще боги дають нам задарма».

Прикметою добрих часів є й те, що в них видно присутність влади духу. Так було й тут: у перебігу пір року, церковних відправ та людського життя не минало жодного свята без вірша. Та насамперед поетові належало на похороні, після того як священник прокаже розгрішальну молитву, судити небіжчика. Він мав по-божому оглянути згасле життя, знайти в ньому все гідне хвали й висловити у вірші — так як ловець оглядає мушлю й дістає з неї перлину.

З давніх давен на пошану померлих уживали два розміри; із них звичайним була елегія. Елегію вважали дарунком, що найкраще личить проведеному в горі й радості життю, яке судилося нам, людям. Її лад був настроєний на скаргу, але й сповнений певності, яка дає серцю втіху в стражданні.

А ще був ебурнум, який у давнину належало проказувати переможцям страховиськ, що жили перед людськими оселями в болотах і ущелинах. Класичний ебурнум мав бути витриманий у найвеселішому, просвітлому тоні, а закінчуватися в адмірато, під час якого з розламаної клітки в повітря здіймався чорний орел. Коли часи злагідніли, право на ебурнум почали визнавати й за тими, кого називали меценатами, або ж оптиматами. Народ завжди знав, кого до них зараховувати, хоч, коли життя поліпшилося, змінилося і його уявлення про своїх предків.

І ось тепер уперше сталося так, що навколо слова поета про померлого виникла суперечка. Бо в міста разом із родовими спілками проникли з Кампаньї і чвари, що ґрунтувалися на родовій помсті. Як епідемія знаходить іще незайманий терен, так і тут дедалі більшої сили набирала ненависть. Люди вдиралися вночі одні до одних, будь чим озброєні, з тієї лише причини, що сто років тому Єгор убив Венцеля. Та хіба треба якоїсь особливої причини, коли хтось засліплений? Скоро дійшло до того, що не минало ночі, щоб

варта не натрапляла на вулицях та біля помешкань на мертвого, не раз із ра-
нами, не гідними меча,— ба навіть із такими, яких сліпа ненависть завдава-
ла вже лежачому.

У тих чварах, що довели до полювання на людей, засідок на них, убивств
із підпалами, партії втратили всяку міру. Минуло небагато часу, і вони,
здається, перестали вважати одні одних за людей, а в їхній мові запанували
слова, зазвичай уживані лише щодо шкідливих комах, яких треба винищу-
вати, вигублювати, викурювати. У їхніх очах смерті заслуговували лише су-
противники, інакше думати вони були неспроможні, зате в них звеличува-
ли те, що в супротивників зневажали. Якщо кожен вважав мерця з чужого
табору гідним хіба того, щоб його прикопати вночі без світла, то свого тре-
ба було загорнути в багряний саван, над ним мав звучати ебурнум, а в небо
злітати орел, що несе богам життєпис героїв і провидців.

Щоправда, між великими співцями не знаходилося нікого, хто погодив-
ся б на таку ганьбу, хоч йому й пропонували золоті гори. Тоді партії поча-
ли брати на це арфістів, що пригравали до танцю на щорічних храмових
святах, та сліпих гравців на цитрі, які звеселяли підпилих гостей біля шин-
квасів у домах розпусти піснями про Венерину мушлю чи про ненажеру Ге-
ракла. Отже, герої і співці були варті одні одних.

Але тепер люди знали, що поетичний розмір ніяк не можна підкупити.
До його невидимих колон і брам не досягало полум'я руїни. Нічия воля не
вдиралася в його милозвучність, а тому ті, хто гадав, що пожертву такого
рівня, як ебурнум, можна отримати за плату, лишилися тільки ошуканими
ошуканцями. Ми були присутні на першому з тих урочистих похоронів і по-
бачили, що там сталося те, чого ми й сподівалися. Найманій виконавець,
що мав здолати високу, змайстровану з легкого, вогнистого матеріалу спо-
руду вірша, відразу ж почав затинатися і збився з ритму. Та потім мова йо-
го полилася вільно, і він вернувся до простацьких ямбів ненависті й пом-
сти, розміру, що бабрається в бруді. На тому видовиську ми побачили юр-
ми людей у червоному святковому вбранні, яке одягають до ебурнума, чле-
ни магістрату й духівництво також були в мантиях. Завжди, коли орел
здіймався в небо, панувала тиша, а цього разу зчинився радісний галас.

Від того шаленого крику нас, а з нами й ще багатьох присутніх, огорнув
сум, бо ми відчули, що тепер Маріну залишив добрий дух предків.

11

Можна було б назвати й ще багато прикмет, що свідчили про занепад.
Вони — як висипка на тілі: з'являється, зникає і знов повертається. Трап-
лялися й щасливі дні, коли все, здавалося, було, як раніше.

Саме в цьому й полягало мистецтво старшого лісничого: він нагнітав
страх малими дозами, які поступово збільшував, а все це з метою паралізу-
вати опір. Роль, яку він відігравав у тому безладді, дуже тонко задуманому в
його лісах, була ніби роллю охоронця ладу, бо тимчасом як його
примітивніші агенти, що сиділи в спілках пастухів, роздмухували анархію,
втаємничені пробіралися до державних закладів та магістратів, ба навіть до
монастирів і здобували там славу сильних людей, здатних приборкати про-
столюд. Старший лісничий нагадував недоброго лікаря, який спершу зали-
шає хворого на муки, щоб потім легше було намовити його на давно задуману операцію.

Певне, в магістратах були люди, що бачили ту гру наскрізь, але вони не
мали сили стати їй на перешкоді. В Маріні віддавна тримали найманців, і,
поки був лад, ті чужі загони служили добре. Тепер, коли порушення звичаїв
докотилося до узбережжя, кожен найманець почав шукати вигоди, і Біден-
горн, їхній ватажок, миттю набув неабиякої ваги. Навряд, щоб він дуже
хотів допомагати міській владі міняти становище, таке вигідне для нього;
навпаки, він почав удавати з себе неприступного, тримав свої загони біля
себе, як гроші, покладені на відсотки. Він опосів із ними стару фортецю й

жив у ній як у Бога за пазухою. Під склепінням великої башти він улаштував покій для учт і там, у затишку мурів, чаркував собі зі своїми підлеглими. Серед барвистого вітража на хрестовині вікна виднів його герб — два роги й підпис: «Друзі до нас, недруги повз нас!»

Біденгорнові, як багатьом із півночі, була властива грайлива облудність, що її часто недооцінюють. Уміло вдаючи зажуреного, він вислуховував тих, хто приходив до нього скаржитися, потім за чаркою палко обстоював лад і право, — проте ніхто не бачив, щоб він ставав збройно в їхній обороні. Водночас він підтримував стосунки не тільки зі спілками племен, а й з капітанами старшого лісного чого, яким на кошт Маріни влаштовував розкішні учти. З тими лісовими капітанами він підклав громаді велику свиню. На словах завжди готовий допомогти Маріні, він передав капітанам та їхнім лісовим харцизьякам нагляд за сільськими округами. Таким чином під маскою ладу запанував безоглядний страх. Спершу під рукою в капітанів було небагато людей, і діяли вони поодиноці, як жандармерія. Це насамперед стосувалося ловців. Ми часто бачили, як вони нишпорили навколо нашого скиту і, на жаль, ще й підобідували в Лампузиній кухні, — лісова голота, як її змальовують у книжках, дрібні, з примруженими очима, довгими чорними бородами й подзьобаними обличчями; говорили вони злодійським жаргоном, що ввібрав у себе найгірше з усіх мов — був ніби зіплений з кривавого бруду.

Зброя в них була мізерна — сильця, тенета й вигнуті кинджали, що їх називали кривавими винарями, а ще ті ловці були обвішані різною дрібною звіриною. На наших Мармурових скелях вони робили засідки на великих перлистих ящірок і ловили їх давновідомим способом: тоненьким сильцем, зволоживши його перед тим слиною. Ми часто милувалися тими гарними, золотаво-зеленими з білими мерехтливими цятками тваринками, особливо як бачили їх серед чіпкого ожинового пагіння, що восени вкривало скелі. На їхні шкірки був великий попит серед французьких куртизанок, яких старий утримував при своїх дворах; а ще його джэнджикі й шибайголови замовляли собі з них пояси та гарні футляри. Тому тих чудових тваринок нещадно вилловлювали й поводитися з ними вкрай жорстоко. Ті гицлі навіть не завдавали собі труда вбивати ящірок, а здирали шкіру з живих, потім скидали їх, уже страхотливо білих, до підніжжя скель, де вони конали в муках. У нищих серцях завжди жевріє глибока ненависть до краси.

Такі витівки браконьєрів були тільки приводом для шпигування за подвір'ями та будинками: ану ж у котромусь живі ще залишки волі. Тоді повторювалися бандитські вибрики, відомі вже з Кампаньї, і їхніх мешканців серед ночі забирали. Додому ніхто не повертався, а те, що люди пошепки розповідали нам про їхню долю, нагадувало облуплені ящірки, які ми знаходили біля скель, і серця наші огортав сум.

Потім з'явилися й лісники, яких часто бачили за роботою на покритих виноградниками узбіччях та пагорбах. Здавалося, що ті лісники перемірювали землю, бо вони заковували стовпи з рунічними написами й тваринними символами. Їхня поведінка на виноградниках вражала ще дужче, ніж сваволя ловців, бо вони ходили по віддавна обробленому полі, як по диких луках, не зважаючи ні на межі, ні на стежки. Не складали шани вони й святим образам. Вони вешталися по багатій країні, як по неосвоєній і неосвяченій пустелі.

Це все підказувало нам, чого ще можна було сподіватися від старого, який причаївся в глибині своїх лісів. Йому, який ненавидів плуга, збіжжя, виноградну лозу й одомашнених тварин і якому гидкі були відкрите поселення й відкрита людська душа, йшлося не про володіння таким достатком. Йому ставало радісно на серці аж тоді, коли на руїнах міст зеленіли мох і плющ, а під найжаченими склепіннями соборів літали в місячному світлі кажани. Останні дерева з його лісу мали рости аж на берегах Маріни й полоскати своє коріння в її водах, а над їхніми верховіттями біла чапля мала зустрічатися з чорним лелекою, що летів із дубових гаїв на болота. Чорнозем виноградників мали рити дикі свині, а плесами монастирських ставків кружляти бобри, коли на

смерканні туди йтимуть прихованими стежками на водопій великі череди диких звірів. А на узліссях, де вже дерева не могли пустити коріння в мочар, напровесні мали ширяти слукви, а пізно восени налітати на ягоди дрозди.

12

А ще старий лісничий не любив ані селянських садиб, ані житла поетів, ані будь-якого іншого місця, де панувала розумна праця. Харцизяки, яким так подобалося за кимось стежити та когось цькувати, всі, як один, від батька до сина, віддані старому, належали ще не до найостанніших мешканців його земель. Вони були досвідчені мисливці. А ті недолугі ловці, яких ми бачили біля Маріни, походили з дивних сіл, що їх старий утримував у глухих ялиниках.

Фортунію, який найкраще знав володіння лісничого, розповідав, що то були скупчення старезних хиж зі стінами з глини, замішеної на рубаному очереті, і з стрімкими дахами, вкритими вибляклим мохом. Там жив, наче верховодки в печерах попід берегами, різний підозрілий люд, вільний, як пташки небесні. Навіть якщо той люд перебував десь у мандрах, у його лігвах та кублах завжди залишалося щось від нього, як у горшках, де товкли перець, завжди зберігався його пахучий дух.

У ті хащі і під час воєн, і в мирні часи втікали всі, кому загрожувало знищення, — гуни, татари, цигани, альбігійці й різноманітні еретичні секти. До них прилучалися втікачі від військової поліції або катової руки, рештки великих розбійницьких зграй із Польщі та пониззя Рейну й жінки, що їх вигнав за міську браму охоронець закону, бо вони заробляли собі на хліб тільки тим місцем, на якому сидять. Тут влаштовували свої відьомські кухні маги та чародії, що уникли вогнища; втаємничені, венеційці й алхіміки, вважали ці нікому невідомі села прихистками чаклунства. Я бачив у руках Фортунію манускрипт рабина Ніліфера, що, вигнаний зі Смирни, у своїх мандрах загостив був і до цих лісів. З його твору було видно, що тут, ніби в каламутних болотах, береги яких опосіли шурі, відбивалася всесвітня історія. Тут був схований ключ до багатьох її темних шухляд; казали, що майстер Війон, коли його вигнали з Перуара, знайшов притулок у котромусь тутешньому лісовому кишлі, — в них раз у раз ховалися якісь підозрілі ватаги і кокільяри так само. Потім вони знов перебиралися до Бургундії, але це було для них постійне місце втечі.

Усе, що цим лісам діставалося від світу, вони повертали з верхом зі своїх нетрів. З них насамперед налазили ті нікчемні ловці, що бралися винищити в домі та в полі шкідників, і, як гадав Ніліфер, саме в цих місцях зник свистун із Гамельна з дітьми. З цими зграями з країни в країну розходилися грабунок і чвари. Але з тих лісів походили й витончені дурисвіти, які з'являлися з повозами й служниками і яких бачили навіть при князівських дворах. Так звідти в упорядкований світ вливався струмінь темної крові. Хоч би де стався злочин чи вбивство, виявлялося, що до нього був причетний хтось із тих ватаг; потім він прилучався до танцю, який вітер заводив із бідолахами, що висіли на шибеницях на горі ганьби.

Усі вони вважали старого за свого зверхника й цілували йому поли мисливської куртки або халяви чобіт, коли він сидів на коні. Старий же робив із ними, що хотів, і часом наказував відловлювати їх, як чикотнів, по кілька десятків, коли вони, здавалося, надто розплоджувались. А взагалі вони могли жити й порядкувати у своїх хащах, як їм на душу лягало.

Як патрон краю волоцюг старий мав велику, широко розгалужену, але приховану від стороннього ока владу й поза межами своїх лісів. Усюди, де будівля, яку спорудило людське суспільство, починала тріскатися, вона, мов купами грибів, обростала його кодлом. Вони діяли там, де челядь відмовлялася служити спадковим господарям дому, де на кораблі в бурю спалахували бунт, де на полі бою короля покидали напризволяще.

Ліسه старшого лісничого такі люди обслуговували добре. Коли він у

своєму міському домі приймав мавританців, його оточував цілий гурт челяді — мисливці в зелених лівреяx, лакеї в червоних фраках і чорних штанях по коліна, домашня служба і всілякі довірені особи. На таких святах трохи відчувався той затишок, що його старий полюбляв у своїх лісах: у просторій залі було тепло і ясно — не так, як від сонячного світла, а як від полум'я і від золота, що мерехтить у печерах.

Як у тиглях алхіміків із простацького жевріння вугілля зблискує діамант, так і в тих лісових кублах часто виростали жінки вишуканої вроди. Як і кожне в тих лісах, вони були власністю старого, і, кудись їдучи, він завжди возив їх із собою. Коли він гостив у своїх невеличких будинках перед брамами міст молодих мавританців і був у доброму гуморі, то, бувало, виставляв напоказ одалісок, як інші виставляють свої коштовності. Він наказував покликати їх до більярдної зали, де гості, добре попоївши, сходилися на імбирне пиво, і видавав їм там кулі для партії в більярд. Потім товариство дивилося на оголені жіночі тіла, що, схилившись над зеленим сукном, повільно вигиналися на всі боки, прибираючи різні пози, як того вимагала гра. З лісів доходили чутки, що там із цими жінками бувало ще й не таке, коли старий після довгого полювання на лисиць, лосів чи ведмедів бенкетував на оздобленому зброєю та рогами току, владно всівшись на замашеному закривавленими штанями почесному місці.

Воднораз він, залагоджуючи у світі свої справунки, використовував таких жінок як найкращу принаду. Той, хто тягнеться до оманливих квіток, що вирости на болоті, підпадає під владу драговини; у свої мавританські часи ми бачили вже не одного, кому всміхалася велика доля і хто отак звівся ні на що, — бо в таких тенетах найперше заплутується високий розум.

Так був дібраний люд, що мав заселити край, коли б старий остаточно вже запанував над Маріною. Ворог спустошив би сади, замість шляхетних овочів родили б дурман, дикий мак і блекота. А замість тих, хто дарує вино і хліб, на цоколях звелися б чужі боги — як Діана, що в болотах виродилася в символ буйної плодючості й пишається обвислими, схожими на грона винограду, золотими грудьми, чи як страхітливі статуї, що жахають своїми пазурами, рогами та іклами й вимагають жертв, не гідних людини.

13

Так діялося на сьомому році після Альта Плани, і ми вважали, що саме той похід спричинився до лиха, яке спустошило країну. Правда, ми з Ото й самі брали в ньому участь і, належачи до загону багряних вершників, доклали рук до різанини біля перевалу — але тільки тому, що мали виконати свій громадянський обов'язок, а за тих обставин це означало битися, а не розмірковувати, на чиєму боці правда, а на чиєму кривда. А що руці наказувати легше, ніж серцю, то наші почуття були з тими народами, які боролися від кожного, хай би якого могутнього, напасника свою споконвічну волю, тож нам не здавалося, що їм просто пощастило на полі бою, в їхній перемозі ми вбачали щось більше.

До того ж ми на Альта Плані здобули собі приятеля, бо біля перевалу нам у руки попався юнак Анстар, син господаря з Боданальпа, і обмінявся з нами подарунками. З тераси Боданальп бачився нам синьою лукою, глибоко схованою в морі льодовиків, і думка про те, що в садибі, розташованій у тій долині, нам ладні будь-коли надати братній притулок, додавала нам певності.

Коли ми ще у своїй батьківщині на півночі поклали зброю назад до зброярні й замкнули її там, нам запраглося життя, вільного від будь-якого насильства, і ми згадали свої давні студії. Ми попросили мавританців із честю відпустити нас і були переведені з чорно-червоно-чорною стрічкою до братства вільних. Нам, певне, не забракло б ані мужності, ані мудрості, щоб піднятися в тому ордені на високий щабель; але ми не здатні були дивитися зі свого високого становища на страждання слабких і безіменних, як дивляться з сенаторських сидінь на арену. А що як слабкі перестануть визна-

вати закон і в засліпленні самі відімкнути замки, повішені задля їхньої ж безпеки? Мавританців ми також не могли цілком засуджувати, бо справедливість і несправедливість тісно переплелися; фортеці хиталися, і час дозрів був до страхітливого. В цьому людський лад схожий на космос, який час від часу, щоб відродитися, мусить поринути в полум'я.

Тож, мабуть, ми добре зробили, що відійшли від справ, на яких слави не здобудеш, і мирно повернулися до Маріни, щоб на сонячному узбережжі віддатися вивченню квіток, у нетривких барвистих знаках яких ховається незмінне, наче в образному письмі, і які схожі на годинники, що на них завжди можна побачити правдивий час.

Та тільки-но ми устаткували дім та город і наша праця налагодилася так добре, що дала перші наслідки, як над Мармуровими скелями з боку Кампанї нависла загроза вбивств і підпалів. Коли заворушення охопило й Маріну, ми змушені були збирати відомості, щоб знати, що нам загрожує і чи велика та загроза.

З Кампанї нам приносив їх старий Беловар, якого ми жартома називали арнаутом і який часто навідувався на кухню до Лампузи. Він приходив із зіллям та рідкісним корінням, яке його жінки викопували з родючого ґрунту на пасовиську і яке Лампуза сушила на ліки та напої. Через те ми з ним заприятювалися й випили не один глечик вина на лаві в сінях перед кухнею. Беловар був дуже надійний, коли йшлося про народні назви квіток. Він дуже добре знався на рослинах, і ми залюбки вислуховували його розповіді про них, щоб збагатити свою синоніміку. Знав він також, де ростуть рідкісні види рослин, — як-от ремінні язички, що цвітуть у кушах і пахнуть тоді цитром, безріжки, пелюстки яких мають форму людського тіла, і зозулинець, квітки якого схожі на око пантери. Тому ми часто брали його в провідники, коли ходили по квітки на той бік Мармурових скель. Він знав там кожну стежку аж до лісів; особливо ж, як пастухи зворохобилися, його супровід став надійним захистом.

У цьому старому втілювалося все те найкраще, що могли дати пасовиська, — правда, в іншому розумінні, аніж те, що його вимріяли мускадини, яким здавалося, ніби вони відкрили в плем'ї пастухів ідеальних людей, і які почали їх оспівувати у віршах, складених у рожевих тонах. Беловар мав сімдесят років. Він був високий, худорлявий, із білою бородою, що дивно контрастувала з його чорним чубом. На його обличчі насамперед звертали на себе увагу темні, видюші, як у сокола, очі, що пильно обстежували місцевість навколо, не лишаючи нічого непоміченим; проте, коли Беловар гнівався, в них, як у вовчих, спалахували вогники. Старий носив у вухах золоті кільця, на голові — червону хустку й підперізувався червоним поясом, з-за якого виглядав кинджал. На дерев'яному руків'ї тієї старовинної зброї були вирізані й пофарбовані в червоне дванадцять карбів. Коли ми познайомилися з ним, старий саме втретє одружився і взяв шістнадцятирічну дівчину, який не давав попуску і яку, мабуть, ще й лупцював, будши п'яним. Коли він заводив мову про чвари і криваву помсту, очі в нього спалахували, і ми розуміли, що вороже серце, поки воно жило і билосся, тягло його до себе, немов магніт, і що відблиск тих актів помсти робив із нього співця, як багато кого в Кампанї. Коли там біля вогнища на пошану пастушачих богів випивали добру чарку, то хтось підводився й виголошував промову, славлячи смертельний удар, завданий ворогові.

За якийсь час ми звикли до старого й добре ставилися до нього, як добре ставляться до вірного пса, дарма що в ньому ще живе вовча вдача. Хоч у ньому бушував підземний вогонь, проте нічого ганебного він не робив, і через це темні сили, що насувалися з лісів у Кампанью, ненавиділи його. Ми швидко помітили, що це суворе, непригляджене життя було не позбавлене чеснот; добро воно також віддавалося палкіше, ніж то буває в містах. Дружба була для нього чимось більшим, ніж почуття; вона спалахувала в серці старого так само сліпо й нестримно, як ненависть. Нам теж випало відчувати це, коли Ото в перші роки обернув на користь старого прикру справу, в яку

його очі сяяли, як він бодай здалеку бачив нас.

Невдовзі ми вже остерігалися висловлювати в його присутності якусь бажання, бо він заліз би і в гніздо грифа, щоб потішити нас грифенятами. Ми могли будь-коли скористатися ним, як доброю зброєю, що маєш у руках; і ми визнавали в ньому силу, на яку покладалися, отримавши її в цілковиту свою власність, і яка, цивілізуючись, сходить нанівець.

Вже через саму дружбу ми почували себе захищеними від небезпек, що загрожували з Кампанї. Скільки було таких ночей, коли ми, тихо працюючи в бібліотеці і в гербаріумі, бачили відблиск пожежі,— то знов горіла якась садиба, що її підпалили вбивці десь на краю Мармурових скель. Часто вона була так близько, що, коли вітер віяв з півночі, до нас долинав гамір від неї. Ми чули, як гупала в браму довбня і як ревла худоба в охопленій полум'ям стайні. Потім вітер доносив тихе відлуння голосів і звучання дзвонів із маленької домашньої каплиці,— а коли все це раптово замовкало, ми ще довго вслухалися в ніч.

Та ми знали, що нашому прихистковї біля підніжжя скель не загрожує ніяке лихо, поки в степу ще був старий пастух зі своїм неприборканим родом.

14

З того краю Мармурових скель, що навпроти Маріни, ми могли сподіватися на допомогу ченця, отця Лампроза з монастиря святої Марії Лунаріс, що її в народі вшановують як святу Фальциферу. Цих двоє людей, пастух і чернець, були зовсім різні, як повно буває різних людей на землі, не менше ніж рослин. У старому шанувальникові кривавої помсти жили пасовиська, на яких іще не розтинав родючого шару ґрунту плуг, а в ченцеві — пухка земля виноградника, що за багато сторіч стала завдяки дбайливості людських рук такою м'якенькою, як пісок у пісковому годиннику.

Про отця Лампроза ми спершу почули з Упсали, а саме, від Ергарта, що був там хоронителем гербаріуму й постачав нам матеріал для наших праць. Нас тоді цікавив вид, у якому листки навколо стовбура ділять круг на сегменти, а саме, пазушні рослини, що лягли в основу органічних фігур,— і, зрештою, кристалізм, що незмінно надає сенсу ростові, як циферблат стрільці на годиннику. І ось Ергарт повідомив нам, що в нас же, біля Маріни, живе автор гарного твору про симетрію плодів — Філобіус, під ім'ям якого сховався отець Лампроз. Це повідомлення страшенно зацікавило нас, і ми відвідали ченця в монастирі святої Фальцифери, пославши йому спершу записку.

Монастир був так близько від нас, що ми бачили від свого скиту вершок його вежі. Монастирська церква належала до тих, яку відвідують прочани, і до неї вела дорога похилими луками, на яких так розкішно цвіли старі дерева, що крізь білий цвіт майже не прозірало зелене листя. Вранці дув гострий морський вітер, і в саду не видно було жодної живої душі; а все ж повітря в ньому, напоєне міццю того цвіту, настановлювало душу на високий лад, ніби ми йшли не справжнім, а казковим садом.

Невдовзі ми побачили монастир, що з пагорба дивився на широкий світ, і його церкву, збудовану в світському, радісному стилі. Ми вже здалеку почули гру органа, що супроводжувала спів, яким прочани вшановували чудотворний образ. Коли воротар провів нас до церкви, ми також склали шану тому образу. Ясна пані сиділа на троні з хмар, спершись ногами, наче на ослінчик, на молодий місяць, серпик якого був намальований у формі обличчя в профіль, задивленого вниз. Отже, Божа особа була зображена як сила, що панує над змінним, непостійним, і водночас її вшанували як ту, що дає і визначає долю.

Біля входу до келії нас перебрав від воротаря доглядач монастиря і провів до бібліотеки, що була під орудою отця Лампроза. Тут він просиджував години, передбачені на працю, і тут ми в оточенні мудрих фоліантів часто провадили з ним розмови. Коли ми вперше переступили той поріг, отець са-

ме повернувся з монастирського саду й стояв посеред тихої бібліотеки зі стельцею темно-червоних косариків у руці. Він ще був у кристалому касторовому капелюсі, а на білому плащі вигравало барвисте світло, що падало з вікна галереї.

То був чоловік років п'ятдесяти, середній на зріст, гарної статури. Підійшовши ближче, ми збентежилися, бо обличчя й руки ченця здалися нам незвичайними й чудними — наче в мерця, аж важко було повірити, що в них текла кров і жевріло життя. Ніби вони були зліплені з м'якого воску й через це міміка в нього дуже повільно пробивалася назовні і більше виявлялася не в рисах обличчя, а в тому, що воно світлішало. Це справляло враження дивної твердості й значущості, особливо як він за своєю звичкою під час розмови підіймав руку. І все ж тому тілові притаманна була вишукана зграбність, яку йому немовби вдихнули ззовні, як у ляльку повітря, що робить її схожою на живу. Не бракувало йому й веселості.

Під час вітання Ото, щоб похвалити образ, сказав, що він добачає в Божистій постаті поєднання чару Фортуни з чаром Вести,— на що чернець ввічливо схилив голову, а потім, усміхнувшись, підвів на нас очі. Видно, він, поміркувавши, сприйняв тих кілька слів як данину нашій зустрічі.

З тієї та інших розмов ми зрозуміли, що отець Лампроз уникав дискусій; до того ж його мовчанка діяла на співрозмовника дужче за слово. Інакше він поводився, коли мова заходила про науку, в якій його зараховували до великих знавців, хоч він і не брав участі в суперечках різних шкіл. Його засада була така: кожна теорія в природознавстві є внеском до генези, бо людський розум у кожному віці зачинає тлумачити творіння наново — і в кожному тлумаченні правди не більше, ніж життя в листку, який розвивається і дуже швидко гине. Через те він звав себе ще й Філобіусом, «тим, що живе в листі»,— з властивої йому дивної суміші скромності й гордості.

Те, що отець Лампроз не любив суперечки, було також ознакою ввічливості, доведеної в ньому до високої досконалості. А що він ще й перевершував співрозмовника в знаннях, то вислуховував і потім переказував його мову, таким чином у якомусь вищому розумінні схвалюючи її. Так він відповів і на вітання Ото, і не тільки через доброту, яку духівництво набуває за довгі роки і зміцнює, мов шляхетне вино, а й через свою чемність, яку виховують у значних родинах і яка для їхніх нащадків стає другою влачею, що ніколи не буває обтяжливою. Але водночас і через гордість — бо коли хтось має владу, то він має і свою тверду думку й не зважає на міркування інших.

Какали, що отець Лампроз походив із давнього бургундського роду, проте сам він ніколи не говорив про минуле. Зі свого світського життя він зберіг перстень із печаткою, де на червоному карнеолі були вирізьблені крила грифа, а під ними девіз: «Мое терпіння має причину». В цьому також виявлялися обидва полюси його ества — скромність і гордість.

Скоро наші відвідини монастиря святої Фальцифери почастишали. Ми бавили час то на квітнику, то в бібліотеці. Таким чином наша «флорула» дуже збагатилася, бо отець Лампроз уже багато років збирав рослини біля Маріни, і ми ніколи не верталися від нього без паки аркушів гербарію, кожен із яких був підписаний його рукою і був маленьким витвором мистецтва.

Не менш корисним було це знайомство для нашої праці про симетричність, бо для будь-якого плану багато важить можливість обмірковувати те чи інше в ньому з розумною людиною. Якщо ж говорити про наш задум, то скоро ми впевнилися, що отець Лампроз цілком непомітно і без будь-яких претензій на авторство прилучився до його здійснення. Він не тільки був добре обізнаний із цими явищами, а й умів звернути нашу увагу на особливо яскраві моменти, що, мов блискавкою, осявали нам сенс нашої праці.

Особливо запам'ятався нам один із таких випадків. Якось уранці отець повів нас до квітника на узбіччі, який перед тим полов монастирський садівник, на місце, накрите червоною крамниною. Він сказав, що вберіг там від сапи одну рослину, яка потішить наше око,— та коли підняв крамнину,

під нею виявилось не що інше, як молодий кущик одного з видів подорожника, якому Лінней дав назву «тајог» і який можна знайти на кожній стежці, де тільки ступала людська нога. А проте як ми нахилилися й уважно оглянули його, то виявилось, що він незвичайно великий і правильної форми; округлість його утворювала рівне зелене коло, яке ділили на частки й оточували зубчастою лямівкою листки, а посередині світилося осердя, що з нього ті листки росли. Той витвір природи був свіжий і тендітний у своїй рослинній субстанції й одночасно незламний у вишукано мудрій симетричності. Ми зацікавилися в побожному захваті й відчули, як у наших серцях бажання жити поєдналося з бажанням померти; підвівшись, ми мовчки глянули в усміхнене обличчя отця Лампроза. Він довірив нам таїнство.

Ми ще й тому високо цінували години, які нам дарував отець Лампроз, що він користувався великою пошаною серед християн і до нього горнулися люди, які шукали поради і розради. Але його любили й ті, що поклонялися дванадцятьом богам, чи ті, що походили з півночі і вшановували Асів у просторих повітках та обгороджених гайках. Коли вони приходили до нього, він і їм від широкого серця давав духовну допомогу, але не в священницькій формі. Брат Ото, який знав багато монастирів і таїнств, не раз називав найдивовижнішою рисою того мудрого ченця його вміння поєднувати такий високий рівень знань із суворими правилами. Ото казав, що догма також, мабуть, проходить процес одухотворення — наче вбрання, яке на першій стадії вишивають золотом та багрянцем і яке потім із кожним кроком набуває невидимої якості, тимчасом як візерунок поволі втрачає на світлі свою красу.

З перебігом тих подій отця Лампроза, якому виявляли довіру всі сили, що діяли на терені Маріні, оточив ореол цілковитої святості. Він, мабуть, бачив краще, ніж будь-хто інший, гру, яка там точилася, і тому нас неабияк дивувало, що він у своєму монастирському житті не переймався нею. Навпаки: що ближче підступала небезпека, то, здавалося, веселішим він ставав і яскравіше світилася його душа.

Ми часто говорили про це, сидячи у своїй келії біля коминка, де горіла виноградна лоза, — бо в тривожні часи такі люди здіймалися, як вежі, над хисткою юрбою. Інколи ми питали себе: може, йому здається, що хвороба зайшла надто далеко, аби її лікувати? Чи, може, скромність і гордість не дають йому втрутитись у боротьбу партій ані ділом, ані словом? Та, мабуть, найкраще визначив причину його дивної поведінки брат Ото, сказавши, що люди такої вдачі, як у нього, не створені для знищення страхітливого, — вони створені для того, щоб ступати в найпекучіше полум'я, як до батьківського дому. Він, що, немов мрійник, живе за мурами монастиря, може, єдиний із нас перебуває в цілковитій реальності.

Та хоч як там було, а отець Лампроз, не дбаючи про свою безпеку, вірно піклувався про нас. Часто від нього надходили цибульки, підписані ім'ям Філобіус, у яких він радив нам піти на екскурсію в те чи те місце, де траплялися рідкісні квітки, що саме цвіли. Ми тоді здогадувалися, що він о певній годині хотів із нами зустрітись в якомусь відлюдному місці, й відповідно діяли. Він дізнавався багато такого, що трималося в суворій таємниці, тому, певне, й обирав цю форму спілкування з нами.

Зауважили ми й те, що його гінці, як нас не було вдома, передавали нам листа через Ерію, а не через Лампузу.

15

Коли вогонь руїни на Мармурових скелях запалахкотів дужче, в нас ожили спогади про наші мавританські часи, і ми почали зважувати, чи не пригасити його дужою рукою. Співвідношення сил у Маріні утримувалося таке, що можна було невеликою потугою завдати першого удару, бо поки родові спілки боролися між собою, а Біденгорн зі своїми найманцями не знав, на яку ступити, у старшого лісничого було небагато людей.

Ми обмірковували, чи не влаштувати нам із Беловаром та його родом

ловів на ловців і тих, що попадуться в нашу пастку, добре набити, а тоді повісити на роздоріжжі, щоб сказати своє слово тепепням із лісових нетрів — іншої мови вони не розуміли. Почувши про наші плани, старий витяг широкого кинджала з піхов і, пестливо граючись ним, загадав нам, щоб ми вигострили залізні зуби в пастці й не давали псам їсти — хай, мовляв, так згодніють, щоб, зачувши кров, аж землю замітали висолопленими червоними язиками. Тоді й ми відчули, як нас блискавкою пронизав поклик інстинкту.

Та потім, сидячи в бібліотеці або гербаріумі й докладніше обговорюючи цю справу, ми дедалі більше схилилися до думки, що треба чинити опір тільки силою духу. Після Альта Плани ми вже усвідомлювали — так нам здавалося, — що є зброя, сильніша за ту, яка ріже й коле, але часом, як діти, переносилися в ранній світ, де повновладно панує страх. Ми ще не знали цілковитої влади, дарованої людині.

З цього погляду стосунки з отцем Лампрозом були для нас неоціненні. Мабуть, ми й за потягом власного серця прийшли б до тієї думки, що колись привела нас назад до Маріни; а проте, щоб ми стали на ній, нам був посланий на допомогу хтось інший. Присутність доброго вчителя спонукала нас до того, чого, власне, ми й самі хотіли; завдяки отцеві Лампрозові ми стали самі собою. Той шляхетний образ промовляв до нашого серця, підказуючи нам, на що ми здатні.

Тепер для нас у Маріні почалася дивна пора. У країні розрослося зло, як грибниця в трухлявому дереві, а ми дедалі глибше поринали в містерію квіток, і їхні чашечки здавалися нам більшими й яскравішими, ніж звичайно. Та насамперед ми продовжили свою працю над мовою, бо для нас слово було чарівним мечем, перед блиском якого блякне влада тиранів. Слово, воля і дух — триєдині.

Можу сказати, що наші зусилля були марними. Не раз ми прокидалися вранці бадьорі й веселі, відчуваючи на язичі приємний смак, як людина при найкращому здоров'ї. Тоді нам легко було визначати рослини, і ми літали по своєму будинку, як на крилах, наче кожна комірчина в ньому була наладована якоюсь магнетичною енергією. В п'янкуму натхненні ми ходили то на город, то назад до кімнат і час від часу клали на коминок свої нотатки.

Коли випадали такі дні, ми в обідню пору вибиралися на вершину Мармурових скель. Ішли зміїною стежкою, переступаючи через ієрогліфи спирососців, а далі підіймалися східцями в скелі, що мерехтіли в сонячному промінні. Потім із найвишого гребеня хребта, що опівдні аж очі сліпив білим сяйвом, посилаючи його в далечінь, ми довго вдивлялися в країну перед собою, в кожний її виюрок, у кожен перелісок, намагаючись знайти там порятунк для неї. Тоді нам ніби полуда спадала з очей, і нас осявало: таж порятунк — у величній незнищенності цього краю! Він житиме вічно, як живуть речі в поезії.

І нас поймало радісне усвідомлення того, що знищення не зачепить основ, що ілюзія руїни буде клубочитися на поверхні, мов пасма туману, які не витримують сонячного проміння. І приходив здогад, що коли б ми жили в тих незнищених клітинах, то з кожної руйнівної фази виходили б, наче крізь відчинену браму, з однієї фортеці до іншої, ще кращої і міцнішої.

Брат Ото, коли ми стояли на вершині Мармурових скель, не раз казав, що в цьому й полягає сенс життя — повторювати творіння в минушому, як дитина в грі повторює батькову працю. В цьому й полягає сенс сіяння та зачаття, будівництва й ладу, мистецького та поетичного твору, що в них, мов у дзеркалі з різнобарвних скелець, яке швидко б'ється, прозирає великий твір.

Ми залюбки згадуємо свої величні дні. Але не повинні промовчувати й тих, коли нищість здобувала владу над нами. В наші нещасливі години нищення з'являлося нам у страхітливій поставі, як на тих образах, що їх ми бачимо в храмах богів помсти.

Бували ранки, коли нас поймав страх. Ми боязко ходили по скиті, сумно й замислено сиділи в гербаріумі та бібліотеці. Потім щільно зачиняли віконниці й при світлі читали поживклі аркуші та рукописи, що колись були нашими супутниками в багатьох мандрах. А ще переглядали старі листи й гортали для розради випробувані книжки, в яких нам дарували своє тепло серця, що зітліли багато сторіч тому. Так у темних покладах вугілля живе жар спекотних земних літ.

У такі дні, коли нас опановував похмурий настрій, ми замикали двері, що вели на город, бо свіжий запах квіток був для нас надто гострий. Увечері ми посилали Ерію на кухню до Лампузи, щоб вона налила нам кухоль вина, вичавленого того року, як з'явилася комета. Потім, коли в коминку спалахувала виноградна лоза, ми за звичаєм, який запозичили в Британії, виставляли ароматичні амфори. На це ми збирали пелюстки квіток, кожної пори року свої, і, висушивши їх, натоптували в білі бокаті посудини. Коли ми взимку здіймали з них накривки, барвисті пелюстки були вже давно вибляклі й мали колір поживклого шовку та вилянялого шарлату. Але з тієї пелюсткової отави здіймався легенький, дивовижний запах, як спогад про грядки та трояндові садочки.

На ці невеселі свята ми засвічували важкі свічки з бджолиного воску. Вони лишилися в нас іще від прощального дарунка провансальського лицаря Деодата, що давно загинув у дикій Таврії. При їхньому світлі ми згадували того шляхетного приятеля і надвечірні години, проведені з ним за розмовами у високих родоських мурах, коли сонце на безхмарному небі сідало в Егейське море. Що нижче воно опускалося, то відчутнішим ставав легенький подих вітерця від пристані галер у місті. Тоді солодкий дух троянд змішувався з запахом фігових дерев, а морський бриз був насичений ароматом далеких узгір'їв, порослих лісом та різним зіллям. Але над усім горували міцні, чудові пахощі, що здіймалися з викопаних уздовж мурів канав, на дні яких на жовтому перегної цвів ромен.

Разом із ними здіймалися й останні, обважнілі від меду бджоли й летіли крізь прорізи в мурах та амбразури між зубцями до невеличкого садка. Коли ми стояли у фортеці Порта д'Амбауз, їхнє веселе гудіння так часто чарувало нас, що Деодат, як ми прощалися, дав нам на дорогу великий брус їхнього воску — «щоб ви не забували чудових трудівниць Трояндового острова». І справді, коли ми засвічували свічки, від їхніх гнотів поширювався ніжний, сухий запах прянощів та квіток, що цвітуть у сарацинських садках.

Тож ми випивали чарку за давніх і далеких друзів та за країни цього світу. Адже нас усіх охоплює страх, коли ми відчуваємо подих смерті. Бо ми їмо, п'ємо, а самі думаємо: чи довго ще для нас буде місце за цими столами? Бо земля гарна.

А ще нас пригнічувала думка, знайома всім людям розумової праці. Ми не один рік віддали вивченню рослин і не шкодували на це ніяких зусиль. З легким серцем витратили на це й свою частку батьківської спадщини. І ось ми отримали перші плоди тієї праці. А ще ж були листи, рукописи, нотатки й гербарії, щоденники з часів війни та мандрів, а особливо мовні матеріали, які ми визбирували, мов тисячі й тисячі камінчиків, і мозаїка з яких утворювала вже велику картину. З тих рукописів ми спершу друкували тільки дещо, бо Ото вважав, що грати перед глухими — невдячна справа. Ми жили в часи, коли автор був приречений на самотність. І все ж ми й за такого стану речей радо побачили б багато чого надрукованим — не задля посмертної слави, бо вона так само ілюзорна, як і прижиттєва, а тому, що друкована праця має на собі відбиток докінченості й незмінності, що зачаровує навіть самітника. Нам приємніше йти, як наші речі доведені до ладу.

Коли ми тривожилися за своє засушене листя, то часто згадували веселий спокій Філобіуса. Та ми жили зовсім інакше в цьому світі. Нам здавалося, що розлучатися з творами, з якими ми зрослися, було надто важко. Але ми мали чим розрадити себе — маговим дзеркалом. Коли нас посідав такий настрій, ми дивилися на нього й завжди веселішали. Воно мені ли-

шилося в спадок від мого старого вчителя й мало ту властивість, що сонячне проміння, проходячи крізь нього, згущувалося в полум'я з дуже високою температурою. Речі, що загорялися від нього, переходили в небуття у той спосіб, який, казав маг, найкраще було б порівняти з чистою дистиляцією. Він навчився цього мистецтва в монастирях Далекого Сходу, де після смерті людини спалювали її скарби і клали в могилу, щоб вони вічно були з нею. Так само думав і він,— що все спалене з допомогою цього дзеркала в невидимій субстанції зберігатиметься надійніше, ніж за панцерованими дверима. Полум'я, що не має ні диму, ні вульгарного червоного кольору, перенесе його в царство, яке лежить по той бік знищення. Маг називав це перенесенням у безмежне ніщо, і ми поклали собі вдатися до нього, як настане година руїни.

Тому ми дуже цінували те дзеркало, мов ключ, що провадить до високих палат, і такими вечорами обережно відчиняли синій футляр, де воно лежало, щоб помилуватися його блискучою поверхнею, що спалахувала у світлі свічок. Його кружало з ясного гірського кришталю було обрамлене кільцем з електрону. На тій оправі маг рунічними знаками вирізьбив вислів, у яко-му була гідно віддана його мужність:

І хай Земля розколеться на скалки,
Ми будем полум'ям і білим жаром.

На зворотному боці дрібненьким письмом мови палі були викарбувані імена трьох удів короля, що, співаючи, в жалобному вбранні піднялися на багаття, яке власноручно підпалив брамін за допомогою цього дзеркала.

Коло дзеркала лежала ще лампа, також вирізана з гірського кришталю, з зображенням знаку Вести. Вона мала надавати сили променеві, коли не світило сонце, а вогню треба було негайно. Цією лампою, а не смолоскипом, було підпалене багаття в Олімпії, коли Перегрінус Протей, що назвався потім Феніксом, перед величезним юрмишем глядачів скочив просто у вогонь, щоб з'єднатися з етером. Світ знає про цього чоловіка та про його високий вчинок лише з брехливої Лукіанової карикатури.

Кожна добра зброя має чарівну силу; досить нам глянути на неї, як ми вже відчуваємо себе напрочуд дужчими. Так було і з маговим дзеркалом: його блиск віщував нам, що ми не зовсім загинемо, що краще в нас недосяжне для нищої сили. Наша висока снага живе недоторканна в наших душах, наче в підхмарних кришталевих замках.

Правда, отець Лампроз, усміхаючись, казав, що є саркофаги й для духу. Але година знищення має бути й годиною життя. Так міг сказати священик, який відчував, що його манить смерть, мов далекий водоспад, над яким у хмарах бризок стоять веселки. Проте ми були в розповні життя й почували, що нам потрібен знак, який можна побачити й тілесними очима. Нам, смертним, лише в різнобарвності засвічується одне й невидиме світло.

17

Ми помітили, що дні, коли ми нудили світом, були туманні, край тоді втрачав своє веселе обличчя. Туман здіймався з лісів, наче з відьомської кухні, і широкими хвилями ринув на Кампанью. Він збирався перед Мармуровими скелями, а як сходило сонце, повільними потоками котився в долину і невдовзі заливав її по самий шпиль собору білою імлою. За такої погоди нам здавалося, що нас зраджує зір, і ми відчували, як до країни, немов під грубим покривалом, заповзає лихо. Тому ми добре робили, що просиджували день при світлі в будинку за келихом вина; а проте нам часто кортіло вийти з дому. Бо нам не тільки здавалося, що надворі орудують «світляки», а й що водночас країна набула іншої форми — наче стала не зовсім реальною.

Тому часто ми й туманними днями зважувалися йти на екскурсію і тоді відвідували насамперед пасовиська. І завжди ставили собі за мету роздобу-

ти певне зілля; ми прагнули, коли можна так сказати, триматися в хаосі за Ліннеєве диво, бо це та вежа, з якої розум оглядає пояси дикого росту. В цьому розумінні часто маленька рослина, яку ми виривали, давала нам важливе свідoctво.

До цього долучалося ще й дещо інше, ніби сором,— річ у тому, що ми не вважали ту лісову потолоч своїми супротивниками. З цієї причини ми завжди трактували себе як мисливців за рослинами, а не як борців із ницим злом, тому обминали його, як обминають на дорозі болото чи диких звірів. Ми не визначали за лемурами свободи волевияву. Такі сили ніколи не повинні визначати нам закон до такої міри, щоб у нас правда згасла в очах.

У такі дні східці, що вели на Мармурові скелі, були мокрі від мряки, а холодний вітер наганяв на них усе нові пасма туману. Хоч на пасовиськах багато що змінилося, але ми ще добре знали давні стежки. Вони вели через руїни багатьох садиб, які тепер повивав холодний запах пожежі. В завалених стайнях білили кістяки худоби, з ратицями та рогами і навіть іще з ланцюгом на шії. Посеред подвір'я громадилися хатні речі, що їх «світляки» викидали з вікон, а потім плюндрували. Між столом і стільцем лежала розтрощена колиска, а навколо неї буяла кропива. Лише зрідка ми натрапляли на невеликі групи пастухів, що вели худобу; тієї худоби було небагато, і вона ледве трималася на ногах. Від падла, що гнило на луках, спалахнула епідемія, і череди дуже порідшали. Коли лад порушується, то від того нікому немає добра.

За годину ми наткнулися на садибу старого Беловара, що майже єдина нагадувала давні часи, бо була повна худоби й стояла неушкоджена у вінку зелених лук. А все через те, що Беловар був одночасно вільний пастух і ватажок роду й що від самого початку заворушення оберігав свій маєток від усяких волоцюг, і вже віддавна жоден ловець та жоден «світляк» не зважувався навіть на далекій відстані пройти повз нього. Вбивство кожного з них на луці чи в чагарях він зараховував до своїх добрих вчинків і з цієї причини вирізав не один новий карб на своєму кинджалі. Він суворо стежив за тим, щоб кожна худобина, яка загинула в його володіннях, була глибоко закопана й посипана вапном — мовляв, хай від неї не поширюється погане повітря. Тож до нього йшлося крізь великі череди червоної та рябої худоби, а його дім та стодоли ще здалеку сяяли чистотою і достатком. І божки, що охороняли його межі, завжди сміялися нам назустріч, лискучі від свіжих жертв.

Під час війни інколи буває, що зовнішній форт іще стоїть непорушний, коли фортеця давно впала. Отак для нас дім старого був опорним пунктом. Там ми могли відпочити в цілковитій безпеці й поговорити зі старим, поки Міліна, його молода жіночка, готувала нам на кухні вино з шафраном та варила пампушки в казанку з маслом. У старого ще була жива мати, що мала вже майже сто років, а проте ходила по хаті й по подвір'ї рівна, як свічка. Ми любили поговорити з нею, бо вона розумілася на зіллі й знала примовки, від яких скипаєть кров. А ще вона обмацувала нас рукою, коли ми прощалися, щоб іти далі.

Здебільшого старий брався проводити нас, але ми не дуже хотіли брати його. Здавалося, що його присутність накликала на нас розбишак із лісових селищ, так, як собаки починають ворушитися, коли навколо поля пробігає вовк. Старому це було до душі, але ми мали інше на думці. Ми йшли без зброї, без охоронців, одягнені в легкі сріблясто-сірі плаші, щоб бути не такими помітними в тумані. Потім мочарами, зарослими мохом та очеретами, ми обережно, навмання бралися до узлісся.

Дуже швидко, як луки лишалися позаду, ми помічали, що тепер загрозна влада ближче до нас і що її сила тут більша. В чагарях клубочився туман, очерет шелестів на вітрі. Навіть земля, якою ми ступали, здавалася нам іще чужішою і невідомішою. А насамперед непокоїло те, що ми не впізнавали цього краю. Тоді він ставав непевним і підступним, а ця рівнина схожою на ті, які часом бачиш у сні. Щоправда, завжди були місця, які ми твердо пізнавали, але поруч із ними з'являлися, наче острови, що вирина-

ють з моря, нові, загадкові смуги. Щоб добре, до кінця зорієнтуватися в тій місцевості, нам треба було напружувати всі свої сили. Тому ми воліли уникати тих пригод, яких так хотілося старому Беловарові.

Часто ми йшли так мохами й очеретами багато годин, зупиняючись тільки перепочити. Я не описую подробиць тих мандрівок, бо ми робили те, що лежить поза спроможностями мови, а тому не підлягає чарам слова. Адже кожен може пригадати собі, що вві сні чи в глибокій задумі його дух напружено поривався в ті царини, які не можна описати. Наче він силкувався вибратись із лабіринту або розгледіти рисунки, закладені в рисунок-загадку. І часом він отямлювався після сну або після задуми на диво зміцнілим. Нам здавалося, що в боротьбі навіть мови замало, а треба добутись аж до глибини сну, щоб подолати загрозу.

І справді, коли ми стояли там на самоті серед мохів та очеретів, у нас і навколо нас часто розпочиналася ніби якась шахова партія з ходами й відповідями на них. Туман тоді ставав іще густіший, накочувався ще більшими хвилями, а проте одночасно і в наших душах наче росла сила, яка творить лад.

18

Та під час тих виправ на луки ми жодного разу не залишали поза увагою і квіток. Вони давали нам напрямок, як компас вказує шлях у непевному морі. Так було й тоді, коли ми зайшли вглиб Колючої Відноги — потім згадка про той день завжди жахала нас. Уранці, побачивши, що туман насувається з лісів аж до Мармурових скель, ми поклали собі вирушити на пошуки булатки червоної і невдовзі після того, як Лампуза приготувала нам сніданок, вирушили в дорогу. Булатка червона місцями росте в лісах та чагарях і має назву *rubra*, яку їй надав Лінней на відміну від двох блідих її видів, але трапляється рідше за них. Оскільки ця рослина любить місця, де хаші рідшають, Ото сказав, що, мабуть, найкраще буде пошукати її біля Ремінного Бліху. Так пастухи називали старий зруб, який сягав до узлісся там, де починався серп Колючої Відноги і про який ішла погана слава.

Опівдні ми вже були в старого Беловара, але не захотіли нічого їсти, бо відчували, що нам потрібно зберегти всю силу духу. Ми одяглися в сріблясто-сірі плащі, а що Беловарова мати, обмацавши нас, не знайшла ніде опору в нашому тілі, то спокійно рушили далі.

Зразу за межами його лук туман так погустішав, що все навколо розпливалося, і ми згубили стежку. Ми блукали колом по мочарі, часом зупиняючись серед купи старих верб чи біля темної трясовини, зарослої високим очеретом.

Пустище того дня здавалося залюдненішим, ми чули в тумані чийсь голоси й начебто розрізняли недалеко від себе постаті людей, що проходили мимо, не помічаючи нас. Отак, блукаючи, ми напевне збилися з дороги на Колючу Відногу й далі визначали напрямком тільки за росичкою. Ми знали, що ця рослина заселила мокрий пояс навколо лісу, і йшли, мов по килимі, по візерунку з її блискучого зеленого листя, оточеного червоними війками. Так ми досягли трьох високих тополь — ясної днини їх було видно здалеку, вони скидалися на вткнуті в землю держаки, що позначали гострий кінець Колючої Відноги. Від того місця ми побралися вздовж серповидного боку Відноги до узлісся й там увійшли до її широкої основи.

Продершись крізь зарості терну й дерену, ми вступили до високого лісу, де ще ніколи не лунало цюкання сокири. Старі стовбури, блискучі від волоти, гордість старшого лісного, здіймалися вгору, мов колони, капітелі яких ховав туман. Ми йшли попід ними, наче довгим вестибюлем, і на нас звисали з невидимих верхів'їв, немов чарівні лаштунки на сцені, пагіння плюща та цвіт ломиноса. Земля була встелена грубим шаром перегнилого листя та трухлявим гіллям, по краях якого росли губи, яскраво-червоні черпачки, тож ми почувалися, ніби водолази, що гуляють кораловими садками.

Там, де котресь із тих велетенських дерев від старості чи влучене блискавкою впало, утворювалися невеликі лисини, на яких густими купами росли жовті наперсники. А ще на тому ґрунті з перегнилого листя й дерева буяли кущі беладони, на гілках яких погойдувалися чашечки квіток брунатно-фіалкового кольору, наче дзвоники над покійником.

У лісі було тихо й незатишно, а проте ми сполохували чимало всіляких птахів. Ми чули тоненьке сюрчання омелюхів, що знялися з модрина, й застережний поклик дрозда, який з ляку урвав свою пісеньку. Захихотіла і сховалася в дуплі вільхи крутиголовка, а в верхів'ї дуба іволга провела нас блазенським сміхом. Чули ми також, як туркотів удалині сп'янілий від щастя голуб і довгав сухе дерево дятел.

Обережно, часто завмираючи на місці, ми підіймалися на плаский пагорб, аж поки брат Ото, що йшов трохи попереду, гукнув мені, що корчівня вже зовсім близько. Тієї миті я побачив у сірій імлі червону квітку булатки, яку ми шукали, й радісно кинувся до неї. Рослинка ніби навмисне ховалася, щоб її ніхто не помітив у рудому буковому листі. Я нахилився над нею, роздивляючись її вузькі листочки та багряні квітки з білястим гостричком нектарика, яким вона й відрізняється від інших своїх родичів. Дослідника, якому раптом випаде так знеацька побачити якусь рідкісну рослинку чи тваринку, охоплює радісне почуття, ніби він отримав від природи дорогої подарунок. Завжди, перше ніж торкнутися до такої знахідки, я кликав Ото, щоб поділитися з ним радістю. Та саме тоді, як я хотів підвести на нього очі, до мене долинув жалібний звук, що злякав мене. З таким звуком з грудей після глибокої рани повільно виходить останній подих разом із життям. Я побачив, що Ото стоїть, немов закам'янівши, на вершині пагорба недалеко від мене, і швидко рушив до нього. Він підняв руку й показав на щось. Я глянув у той бік, і в серце мені наче вп'ялися пазурі, бо переді мною у всій своїй ганебності постало місце наруги.

19

Ми стояли за невеликим кущем із яскраво-червоними ягодами й дивилися на корчівку. Вітер, видно, змінився, бо тут не було й сліду туману, що огортав нас від самих Мармурових скель, він весь піднявся вгору. Навпаки: все тут у тихому, непорушному повітрі, наче в центрі урагану, було видно дуже виразно. Пташині голоси тепер також замовкли, і лише з темного узлісся долинали то тут, то там характерне зозуляче кування. Ми чули то ближче, то далі глузливе, запитальне «ку-ку, ку-ку», а тоді лунав ніби переможний сміх, аж нас морозом обсіпало від нього.

Корчівка була вкрита рідкою хирлявою травою, що лише скраю поступалася місцем сірому черпакові, який росте на смітниках. Серед тієї сухої рослинності вирізнялися два великі, на диво свіжі кущі, які ми з першого ж погляду визначили як лаврові, проте їхнє листя було в жовтих плямах, — таке, як у крамницях, де продають м'ясо. Вони росли обабіч старої, пофарбованої в білий колір повітки. Двері в ній були відчинені навстіж. Хоч сонце не виглядало з-за туману вгорі, але світло було ясне, не давало тіні, і будівля вимальовувалась у ньому дуже чітко. В мурованих стінах на певній відстані прозирали чорні стовпи, кожен з двома підпорами. Стрімкий дах був покритий сірими гонтами. До стін були прихилені жердини й гаки.

Над темними дверима до причілка був прибитий череп, який щирив зуби в білястому світлі й ніби запрошував, глузливо посміхаючись, заходити всередину. Як ланцюжок кінчається клейнодом, так і тим черепом кінчався вузенький причілковий фриз, наче утворений із рудих павуків. Та скоро ми збагнули, що його зроблено з кистей людських рук, прибитих до стіни. Ми бачили його так чітко, що розрізняли дерев'яні кілочки, забиті по одному в кожному долоню.

На деревах, що оточували корчівку, також білили черепи, в декотрих уже виріс в очних ямках мох, і вони ніби розглядали нас, похмуро посміхаючись.

Було зовсім тихо, лише зозуля своїм «ку-ку» зчиняла навколо бліху черепів несамолюбий гармидер. Я почув, як брат Ото в задумі прошепотів: «Так, це Ремінний Бліх».

Усередині в повітці було майже темно, ми бачили тільки біля самого входу гицельський верстат із напнутою шкірою. І ще за ним видніла долі якась безколірна драглиста маса. Ми бачили, як у повітці роїлися сизі й золотаві мухи, наче бджоли у вулику. Потім на бліх упала тінь великого птаха. То кібець, покружлявши над ним, сів на місцину, зарослу черпаком. Побачивши, як птах повільно засунув дзьоба в розпушену землю по червону шию, ми аж тоді роздивилися, що там орудував гаком якийсь чоловічок, а птах супроводжував його працю, як ворона супроводжує плуга.

Та ось чоловічок поклав гака і, нахвистуючи пісеньку, рушив до повітки. Він був у сірій робі й задоволено тер руки, наче після вдалої праці, Зайшовши всередину, він почав вибивати й шкребти шкіру на верстаті, і далі так само весело, по-лемурячому, наспівуючи свою пісеньку. Тоді ми почули, як у супровід йому в ялиннику знявся вітер, і від нього хором застукали черепи на деревах, захиталися гаки й заклацали об стіну сухі руки. То були якісь дерев'яні, кістяні звуки, ніби гра маріонеток у царстві смерті. Водночас вітер приніс липкий, прикрий, нудний дух гнилизни, від якого в нас мурашки побігли по тілі. Ми відчули, як у душі в нас мелодія життя перейшла на найглухішу, найнижчу струну.

Пізніше ми не могли сказати, скільки часу дивилися на те страхіття,— може, не довше як хвилину. Потім ми, наче прокинувшись зі сну, схопилися за руки і в супроводі глузливого кування зозулі кинулися назад, до високого лісу Колючої Відноги. Тепер ми знали ту гидотну кухню, з якої на Маріну насувався туман,— оскільки ми не хотіли поступатися, старий показав нам її трохи відвертіше. То льохи, над якими здіймаються горді замки тиранії, з чудовими запахами від її учт,— смердючі кубла найгіршого гатунку, де навіки вигнані з людської громади покидьки моторошно втішаються тим, що чинять наругу над людською гідністю й людською волею. Тоді музи мовчать, а правда починає бликати, як свічка на вітрі. І ми бачимо, як легкодухі поступаються, тільки-но заклубочаться перші тумани, і навіть каста вояків знічується, угледівши, що на її бастіони знизу сунеться той страхітливий набрид. Так буває в цьому світі, що мужність на війні прокидається аж у другому бою, і тільки найбільші серед нас здогадуються, де гніздиться страх. Вони знають, що всі ті страшні образи живуть насправді лише в нашому серці, і проходять крізь них, наче крізь міраж, що постав перед ними, до гордої тріумфальної брами. Тоді той набрид високо підносить їх як героїв.

Але нас той танок мерців перелякав до краю, ми стояли в гущавині, слухали кування зозулі й аж здригалися з жаху. Та потім нас поиняв сором, і Ото перший сказав, що ми повинні негайно повернутися на корчівку, бо ж не занесли булатку червону до книжки знахідок. Річ у тому, що ми провадили щоденник, у який записували місце знахідки кожної рослини, бо переконалися, що багато подробиць випадає з пам'яті. А так ми, певне, мали право сказати, що наша «*Florula Marinae*»¹ постала в полі.

Отже ми, не зважаючи більше на зозуль, пробралися назад на пагорб і віднайшли в листі булатку. Після того як ми ще раз пильно оглянули рослинку, Ото викопав її з корінням лопаткою, яку ми завжди носили з собою. Потім ми обміряли циркулем кожну її частину й завели до своєї книжечки разом із датою докладні відомості про місце знахідки. Коли ми, люди, працюємо за фахом, який нам судився, то перебуваємо на службі своїй справі,— і дивно, нас тоді охоплює тверде відчуття своєї невразливості. Ми це спізнали ще на бойовищі, де вояки, коли близька загроза смерті починала виснажувати їх, залюбки бралися до виконання обов'язків, що випливали з їхнього становища. Так само й наш дух часто зміцнювала наука. В очах, якщо їхній погляд спрямований на речі зацікавлено і без простацького

¹ «Рослинність Маріни» (латин.).

заспінання, є велика сила. Вони в особливий спосіб живляться творінням, і саме в цьому й полягає могутність науки. Так і ми відчували, як навіть тендітна квіточка своєю нетлінною формою і будовою додала нам потуги опертися духові гниття.

Коли ми вже йшли поміж високими деревами назад до узлісся, виглянуло сонце, як воно часом перед заходом виглядає на коротку хвилину туманного дня. Пронизані його промінням, верховіття велетенських дерев були всі в золотому сьайві, навіть мох, яким ми йшли, мінився золотом. Зозулі давно замовкли, але в найвищому сухому вітті завели свою палку пісню невидимі соловейки, і їхні чарівні голоси сколихнули холодну вільгість. Невдовзі по тому виповз, наче з печери, вечір, обертаючи золотаве мерехтіння лісу на зелене. З батогів деревника, що звисали згори, полився густий запах, і на їхній жовтий, схожий на ріжки цвіт, налетіли, тріпочучи крильцями, барвисті нічні метелики. Ми бачили, як вони, тихо тремтячи, немов забувшись у передчутті щастя, сиділи перед язичком чашечки, а потім діставалися тоненькими, ледь вигнутими хоботками до солодкого денця.

Коли ми залишили Колючу Відногу біля трьох тополь, блідий серпик місяця почав уже набирати золотавої барви, а небосхил усяявся зірками. У зарослій очеретом низовині ми наткнулися на старого Беловара, що зі своєю челяддю та мисливськими псами йшов нашим слідом. Коли ми потім, за келихом шафранового вина, показали йому червону квітку, знайдену на Ремінному Білху, він засміявся; але ми промовчали про те, що там ще бачили, тільки, прощаючись, попросили його, щоб він добре стеріг свою чудову непошкоджену садибу.

20

Є побачене чи почуте, що стає важливою часткою нашого досвіду і змушує нас знов і знов подумки вертатися до нього, обмірковувати його, — такою важливою для нас я вважав хвилину, коли ми побачили шкуродерню на Ремінному Білху. Насамперед ми поклали собі звернутися до отця Лампроза, та не встигли ми відвідати монастиря, як нас спіткало лихо.

Другого дня ми впорядкували великі рукописи в гербаріумі та в бібліотеці й багато що приготували вже до спалення. Ми усвідомлювали, що небезпека близько. Потім, коли почало смеркати, я вийшов на город посидіти на огорожі тераси й натішитися пахощами квіток. Грядки ще тримали сонячне тепло, а проте з прибережних трав уже здіймалася перша прохолода, що забивала дух пороху. Потім від Мармурових скель на наш город почав хвилями накочуватися запах лунатки та ясного переліту. А що є запахи, які стеляться по землі, і є інші, які здіймаються вгору, то й крізь ці важкі хвилі пробивався догори легенький, тонкий аромат.

Я простежив, звідки він лине, й побачив, що в сутінках розпукалася велика, з золотого смужкою, лілея з Ціпангу. Світла було ще вдосталь, аби розпізнати золотаву, вогнисту риску й цятки, якими так гарно була позначена чашечка. На її ясному денці стриміла, немов язичок у дзвонику, маточка, навколо якої колом розташувалися шість вузеньких тичинок. Вони були вкриті брунатним пилком, наче найдрібнішим екстрактом опію, ще нітрохи не обтрушеним крильцями комах, тож тендітна піхва посеред них аж світилася. Я нахилився над тичинками й побачив, що вони дрижать своїми волоконцями, наче створений природою музичний інструмент: немов дзвін, з якого замість звуків лине мускатна есенція. Завжди буде дивом, що такий тендітний живий організм наділений такою великою любовною потугою.

Поки я розглядав лілею, внизу на дорозі між виноградниками заблиск тонкий синій промінь світла і, обмацуючи пагорб, почав узбіччям наблизитися до нас. Потім я почув, як перед брамою скиту зупинилося авто. Хоч ми не чекали гостей, я заквапився до брами, щоб охоронити прибулих від списоголовців, і побачив там велике авто, що тихо гуло, як майже нечутно гуде жук. На авті були кольори, що їх зберегла за собою вища новобургундська

аристократія, а перед ним стояло двоє чоловіків, один із яких дав мені знак, що ним у темряві порозуміваються мавританці. Він назвав мені своє ім'я, Бракемар, яке я пригадав собі, і відрекомендував свого супутника, молодого князя Зунмиру, паростка значного новобургундського роду.

Я запросив їх до господи і взяв за руки, щоб провести зміїною стежкою. Ми підіймалися вгору, і я в сутінках помітив, що князь майже не зважав на гадюк, а Бракемар глузливо, але дуже уважно обминав їх.

Ми зайшли до бібліотеки, де застали Ото. Поки Лампуза подавала вино та печиво, ми почали розмову зі своїми гістьми. Бракемара ми вже знали раніше, проте завжди бачили тільки мигцем, бо він часто кудись від'їздив. То був невисокий, чорнявий, худорлявий чоловік, якого ми мали за трохи грубуватого, але, як усі мавританці, далеко не дурного. Він належав до тієї породи людей, яких ми жартома звали мисливцями на тигрів, бо вони вічно встрявали у всілякі екзотичні пригоди. Він ішов на небезпеку, як задля спорту йдуть у гори з проваллями; рівнини були йому ненависні. В нього було мужнє серце, з тих, що не бояться перешкод; але, на жаль, у парі з цією добродією йшла зневага до людей. Як усі, хто мріє про владу і то дуже велику владу, Бракемар переносив свої мрії в царство утопії. Він вважав, що на землі споконвіку було дві раси, пани й служники, і що з плином часу вони перемішалися. З цього погляду він був учнем Старого Буркотуна й вимагав, так само, як і той, наново розділити їх. Він також жив, як і той брутальний теоретик, сучасними течіями в науці й особливо любив археологію. Але йому не вистачало мудрості не піддатися думці, що наша лопата непомилково знайде всі ті речі, які нам хочеться знайти, і таким чином він відкрив, як уже багато хто перед ним, перше людське селище. Ми були на засіданні, де Бракемар робив звіт про те відкриття, й почули, що він у якійсь далекій пустелі натрапив на химерне гірське плато. Там на великій рівній місцині стриміли вгору високі порфирові цоколі, що не улягли вивітренню і стояли, наче бастіони або острови скель. Бракемар піднявся на те плато і знайшов на ньому руїни князівських палаців та храмів Сонця, що їх він окреслив як «предковичні». Описавши особливості тих руїн та їхню кількість, Бракемар відтворив знайдену країну в картинах: змальював родючі зелені луки, на яких, скільки око сягало, жили пастухи та рільники зі своєю худобою, а над ними в порфирових вежах, наче в орлиних гніздах, у великій пишноті мешкали споконвічні володарі цього світу. А ще він пустив по давно висохлій річці кораблі з багряними палубами; глядачам видно було сотні весел, що з комами одностаїнністю занурювались у воду, й чути ляскіт корабельних тарелів та удари канчуків по спинах бідолашних галерних рабів. То були картини для Бракемара. Він належав до породи конкретних мрійників — дуже небезпечної породи.

Молодий князь був зовсім іншою людиною. Хоч він, мабуть, заледве переступив двадцятку, ми помітили на ньому знак тяжкої муки, що дивно суперечив його вікові. Він був високий на зріст, але дуже горбився, наче той зріст обтяжував його. Неуважний, заглиблений у якісь свої думки, він, здавалося, майже не чув, про що ми говорили. У мене склалося таке враження, що в ньому поєдналися похилий вік і перша молодість, — вік роду й молодість особи. В його душу глибоко пустив корінь занепад; він мав на собі ознаку успадкованої з давніх часів величі, та мав ще й іншу, протилежну ознаку, якої на цьому світі надає людині кожен спадок, бо спадок — це майно мертвих.

Я й сподівався, що в останній фазі боротьби за Маріну на кін вийде аристократія, — бо страждання народу найдужче обпікає шляхетні серця. Коли зникає почуття права та доброзвичайності й розум затуманює страх, тоді сила у простих людей дуже швидко вичерпується. Але в давніх родах живе розуміння справжніх, законних меж, і з нього вибруньковують нові паростки справедливості. З цієї причини багато народів поступаються першістю своїй шляхетній верхівці. Та я гадав, що одного дня ті лицарі збройно вийдуть з

гортешь та замків, щоб очолити визвольну боротьбу. Натомість побачив цього зарані постарілого юнака, який сам потребував підтримки і вигляд якого був найкращим свідченням того, що деградація зайшла вже дуже далеко. І все-таки здавалося дивним, що цей стомлений мрійник відчув себе покликаним подати допомогу, — так найслабкіші й найчистіші прагнуть узяти на свої плечі найважчий тягар цього світу.

Я ще внизу, перед брамою, здогадався, що привело до нас цих двох людей, які їхали з затемненим світлом, і брат Ото, видно, також знав це, перше ніж почалася розмова. Бракемар попросив ознайомити їх зі становищем, і Ото розповів усе до крапки. З того, як Бракемар сприймав його слова, напрошувався висновок, що він був чудово обізнаний із тим, які сили мали під своєю рукою обидві сторони. Мавританці були майстри з'ясовувати становище до найменших подробиць. Він уже розмовляв із Біденгорном, лише з отцем Лампрозом не був знайомий.

Князь же й далі, згорбившись, думав про щось своє. Навіть згадка про Ремінний Бліх, що зіпсувала настрої Бракемарові, на нього начебто не справила ніякого враження; тільки почувши про наругу над ебурнумом, він гнівно схопився з місця. Потім Ото ще в загальних рисах висловив нашу думку про всі ті події і про те, як нам краще триматися. Бракемар вислухав його слова ввічливо, проте з погано прихованою іронією. В нього на лобі було написано, що він вважає нас нікчемними мрійниками і його висновок уже остаточний. Бувають такі ситуації, коли співрозмовники мають одне одного за мрійника.

Може здатися дивним, що Бракемар у цій сутичці хотів виступати проти старого, хоч у їхніх міркуваннях і прагненнях було багато подібного. Але це помилкова думка, якій ми часто улягаємо, виводячи з подібності методів тожність мети й тожність волі, що стоїть за ними. Різниця полягала в тому, що старий мав на гадці заселити Маріну чудовиськами в людській подобі, а Бракемар розглядав її як територію для рабів та війська з рабів. Власне, все крутилося навколо одного з внутрішніх конфліктів серед мавританців, який тут не варто докладно описувати. Скажу лише, що між сформованим нігілізмом і дикою анархією існує глибока суперечність. У цій боротьбі йдеться про те, чи людські селища треба обернути в пустелю, чи в непроглядний ліс.

Щодо Бракемара, то в ньому дуже яскраво виявлялися всі риси пізнього нігілізму. Він мав холодний, байдужий до будь-якої країни чи місцевості розум, а також схильність до утопій. Як і всі люди його вдачі, він сприймав життя, як годинниковий механізм, а в насильстві і страхові вбачав тягову шестерню життєвого годинника. Водночас він кохався в поняттях другої, штучної природи, п'янів від запахів роблених квіток та від утіх удаваної чуттєвості. Творіння в його грудях убито й відновлено, як годинниковий механізм. На чолі в нього цвіли крижані квітки. Той, кому він траплявся на очі, мимоволі згадував глибокі слова його майстра: «Росте пустеля — не плекай її!»

І все-таки ми відчували до нього якусь прихильність — не зовсім тому, що він мав серце, бо коли людина наближається до каміння, то це не велика заслуга, на таке не треба мужності. Радше в ньому варте було теплого почуття тихе страждання — сум людини, що втратила своє щастя. Він намагався помститися за це на світові, як дитина в сліпому гніві топче барвистий квітковий килим. До того ж він не беріг себе і з холодною відвагою пробирався в лабіринти страху. Так ми, втративши почуття батьківщини, шукаємо пригод по далеких світах.

Подумки Бракемар намагався відтворити життя і стояв на тому, що думка повинна показувати зуби й пазурі. Але його теорії були схожі на дистиллят, до якого не перейшла життєва сила; їм бракувало того чудового складника надлишку, який, власне, й надає смаку всім стравам. Його плани були неживі, хоч у логіці їхньої побудови ніхто б не знайшов жодної помилки. Так у дзвона через невидиму тріщину зникає гарний звук. А, мабуть, усе

через те, що Бракемар був занадто сильний у мисленні й мав замало grandezza¹, природженої désinvolture². З цього погляду він поступався старшому лісничому, для якого сила була, наче добра, стара мисливська куртка: що частіше вона просякає потом і кров'ю, то стає зручніша. Через це в мене й склалося враження, що Бракемар готовий встряти в лиху пригоду; у таких сутичках ще й досі моралісти гинуть від руки практиків.

Певне, Бракемар здогадувався, що старий дужчий за нього, а тому й привіз із собою молодого князя. Нам же здавалося, що в діях князя були зовсім інші мотиви. Часто такі різні люди ставали дуже дивними співниками. А може, то князь використав Бракемара, як використовують човен, щоб переплисти річку. В тому кволomu тілі жив великий потяг до страждання; князь, як у сні, майже не думаючи про те, але впевнено, тримався обраного напрямку. Коли на полі бою ріжок кличе до нападу, добрі вояки, помираючи, ще підводяться з землі.

Згодом ми з Ото часто згадували ту розмову, що точилася не під сприятливою зорею. Князь майже не озивався, а Бракемар нетерпляче виявляв зверхність, і з того, що він казав, прозирали технік. Видно було по ньому, що йому в душі смішні наші сумніви, і хоч він жодного слова не казав про свої плани, але докладно розпитав усе про ліси та луки. А ще жадібно вислухав подробиці авантури, в яку вплутався Фортуніо, та його загибелі. З його запитань ми бачили, що він планує піти туди на розвідини або й щось зробити, і боялися, що він тільки зіпсує справу, як може зіпсувати свою справу поганим лікарем. Адже, зрештою, не випадково ж і не задля розваги старий, використовуючи лемури, почав виходити з лісових хащів і розгорнув активну діяльність. Раніше таку потолок трактували як дрібних злодіїв і швидко їх спекувалися, і їхнє посилення свідчило про те, що сталися глибокі зміни: порушився лад, погіршилося здоров'я, ба навіть добробут народу. Треба було діяти, а для цього мали знайтися люди, що дбали б про лад, і нові теологи, які чітко розпізнавали б зло, від його симптомів до найглибшого коріння; аж тоді удар освяченого меча, мов блискавка, розітнув би темряву. Через це окремі, не зачеплені розкладом люди також мали чіткіше виявити свою позицію і міцніше триматися гурту — як збирачі нового скарбу законності. Людина ж бо живе цілком інакше, коли ставить перед собою куцу мету. Але тут ішлося про життя високої міри, про саму волю та людську гідність. Щоправда, Бракемар вважав такі плани марнославною хлоп'яцтвом, бо сам думав відплатити старому його ж таки монетою. Він утратив самоповагу, а з цього починається все лихो між людьми.

Та даремна розмова, в якій ні ми, ні Бракемар не могли переконати одні одних, тривала майже до світанку. Якщо нам годі було порозумітися словами, то в мовчанні нам відкрилося багато чого. Перед остаточною ухвалою зустрілися три духи, як три лікарі коло ліжка хворого. Один ладен був удатися до ножа, другий хотів пожаліти хворого, а третій розмірковував про якісь особливі ліки. Та що важить людська рада й людська воля, як доля вже визначила згубу? А проте перед програною битвою також радять воєнну раду.

Князь із Бракемаром надумали того ж таки дня податися на луки, а що вони не захотіли взяти ні провідників, ні охоронців, то ми листом доручили їх старому Беловарові. Потім провели їх до східців у Мармурових скелях і сухо попрощалися, як прощаються, коли зустріч була холодна й не дала наслідків. Та потім відбулася ще німа сцена. Біля скель Бракемар із князем спинилися й довго дивилися на нас. Уже знялася ранкова прохолода й почало сірїти; в таку пору, коли напружити зір, можна все побачити — речі тоді проявляються наче в своєму первісному вигляді, нові й таємничі. В такому світлі ми бачили й князя з Бракемаром. Мені здавалося, що з Бракемара зійшов його зверхній, глузливий вираз, він усміхався по-людському. А молодий князь випростався і глянув на нас весело — наче знав, як відгада-

¹ Величі духу (італ.).

² Невимушеності (франц.).

ти загадку, над якою ми мордувалися. Ми довго мовчали, тоді Ото ще раз узяв князя за руку і низько схилився над нею.

Коли вони зникли з очей за гребенем Мармурових скель, я, перше ніж лягти спати, ще підійшов до лілеї з золотою смужкою. Тоненькі тичинки вже стриміли порожні, а зеленясто-жовте денце чашечки було змашене багряним пилком. Його струсили великі нічні метелики під час своєї весільної учти.

Так кожна година стікає солодошами й гіркотою. І коли я стояв схилений над чашечкою лілеї, яку вже зволожила роса, з далеких чагарів під лісом долинув перший поклик зозулі.

21

Ранок ми провели в тривозі. Залишене авто стояло перед нашою брамою. За сніданком Лампуза дала нам записку від Філобіуса, з якої ми побачили, що він помітив наших гостей. Він просив, щоб ми намовили князя негайно завітати до монастиря; Лампуза, на лихо, не виконала вчасно доручення.

Опівдні прийшов старий Беловар і повідомив нам, що молодий князь із Бракемаром рано-вранці з'явилися в його садибі. Бракемар, дивлячись на якийсь помальований пергамен, розпитував його про деякі місця в лісах. Потім вони подалися далі, і старий послав назирці за ними вивідувача зі свого роду. В проміжку між Колючою Відногою та Гаєм Червогого Бика вони ввійшли до лісу.

Ця звістка налякала нас: могла статися біда. Ми б не боялися, коли б вони були пішли далі з Беловаровими челядниками та синами, як ми їм пропонували. Ми знали Бракемарову засаду: нема гіршої людини за того лісового можновладця, — а тому вважали, що вони можуть податися аж до розкішної садиби кривавого володаря, щоб поквитатися з ним. Але тоді попадуть у тенета диявольської сили, — ми здогадувалися, що вже Лампузина затримка записки отця Лампроза була пов'язана якоюсь ниткою з тими тенетами. Ми думали про долю Фортунію, який усе-таки був людиною великих здібностей і довго вживав лісів, перше ніж піти в них. То, певне, його мапа після багатьох кружних шляхів опинилася в Бракемара. Ми довго шукали її після смерті Фортунію й довідалися, що на неї десь натрапили шукачі скарбів.

Двоє мрійників, непідготовані, без проводарів, пішли на очевидну небезпеку, як хтось іде на очевидну авантуру. Вони йшли, наче не двоє людей, а дві половини двох людей, — з одного боку Бракемар, для якого влада була чистою технікою і який завжди бачив лише маленьку частину речей і ніколи не бачив їхнього коріння, а з другого князь Зунмира, шляхетна душа, що знала справедливий лад, але схожа була на дитину, яка зважилася піти до лісу, де вийуть вовки. А проте здавалося, що отець Лампроз зміг би якимось глибинним способом змінити їх і з'єднати в одне, як це робилося з допомогою таїнства. Ми написали йому записку про те, що сталося, і послали з нею Ерію до монастиря святої Фальцифери.

Відколи князь із Бракемаром з'явилися в нас, ми були пригнічені, але бачили стан речей чіткіше, ніж досі. Ми відчували, що він досяг своєї кульмінації і що хід подій підхопить нас, як підхоплює людину бурхлива течія у вузькій ущелині. Ми вважали, що тепер настав час тримати напоготові магове дзеркало, й надумали засвітити ним світло, поки сонце ще стояло на небі. Ми піднялися до альтанки й способом, що його визначив маг, запалили кришталевим диском від небесного світила лампу. Зі святобливою радістю ми дивилися, як гасло сине полум'я, а тоді сховали дзеркало й лампу в заглибині, де стояли лари.

Ми ще тільки перевдягалися, коли повернувся Ерію з ченцевою відповіддю. Хлопець застав отця Лампроза за молитвою. Навіть не прочитавши нашої записки, чернець зразу ж дав Ерію листа. Так дають наказ, що, запечатаний, давно лежить напоготові.

Ми побачили, що того листа вперше підписано ім'ям Лампроз, а до підпису додано ще й відбиток герба з висловом: «Моє терпіння має причину». І вперше в ньому не мовилося про рослини: отець лише коротко просив мене розшукати князя й подбати про нього, а ще застерігав, щоб я не йшов до лісу без зброї.

Треба було швидко збиратися, і я, квапливо перекинувшись з Ото кількома словами, надяг стару, випробовану мисливську куртку, якій були не страшні жодні колючки. Правда, зі зброєю в нашому скиті справи були кепські. Лише над коминком висіла рушниця, з якою ходять на качок, але з прикороченим дулом. Ми часом користувалися нею під час своїх мандрів — стріляли рептилій, що були витривалі й мали тверду шкіру, а тому їх багато легше було вбити добрим шротом, ніж найкраще пушеною кулею. Коли мій погляд ковзнув по ній, мені пригадався мускусний запах, що струмує назустріч мисливцеві, як він у гарячій приборежній гушавині наближається до місця, де збираються великі ящірки. На ту пору, коли земля й вода в сутінках зливаються в одне, ми чіпляли на дуло срібну мушку. То була єдина річ у нашому домі, яку ми могли назвати зброєю; тому я почепив її на себе, а брат Ото повісив мені через плече велику шкіряну торбину, до накривки якої були прилаштовані ключки на вбитих птахів, а всередині пришита патронна стрічка.

У такому поспіху хапаєш перше, що трапиться під руку; та й отець Лампроз, загадуючи мені взяти з собою зброю, мабуть, вважав її більше ознакою того, що я людина вільна і приходжу до ворогів, як до друзів приходять із квітками. Добра шпага, що служила мені, коли я належав до пурпурових вершників, висіла далеко на півночі в батьківському домі; та я б і не взяв її в таку дорогу. Вона яскріла на сонці в запеклих битвах вершників, коли земля стугоніла під копитами, а груди роздimalися від п'яного почуття. Її я добував із піхов, коли ми, легенько погойдуючись у сідлах, переходили у чвал і починала бряжчати зброя, спершу тихо, тоді все дужче, а очі вже вибирали супротивника серед ворожого війська. На неї я покладався і в ті хвилини двобоїв, коли серед бурі пролітаєш на коні широкі долини й багато сидел бачиш уже порожніми. Тоді чимало ударів падало на чашку франкської рапіри та на держака шотландської шаблі, — але було чимало й таких, коли рука відчувала м'який опір голого тіла, якому шпага відбирала життя. Проте всі ті вояки, навіть вільні сини варварських народів, були шляхетні люди, що задля батьківщини підставляли груди залізу. І за кожного з них ми могли б під час учти підняти келих, як годиться між братами. Звितяжці цього світу в суперечках домовляються про межі, яких має сягати воля, і зброю, що її витягають із піхов проти таких супротивників, не вживають проти шкуродерів та їхньої челяді.

Я квапливо попрощався з братом Ото, а також із Ерію. Хлопець дивився на моє лаштування спокійно, нітрохи не хвилюючись, і я взяв це за добру ознаку. Нарешті ми зі старим пастухом вирушили в дорогу.

22

Уже почало смеркати, коли ми досягли Беловарового обійстя. Ще здалеку ми побачили, що воно стривожене: стаїні були освітлені смолоскипами, ревла худоба, яку поспіхом кудись переганяли. Ми натрапили на гурт озброєних пастухів і довідалися, що решта їх іще не повернулася з далеких околиць Кампаньї, де вони мали сховану худобу. У садибі нас зустрів Зомбор, найстарший Беловарів син, здоровило з рудою бородою. В руках він тримав батога, на ремінець якого були поначіплювані олив'яні кульки. Зомбор розповів нам, що опівдні в лісі щось сталося: вони побачили там дим і почули галас. Потім із чагарів, що тяглися вздовж Колючої Відноги, вийшла ціла зграя «світляків» та мисливців і захопила череду, яку вони з батьком тримали там на хуторі. Правда, Зомбор на болотах відібрав у них назад частину здобичі, але під час сутички з ними виявив ще й гурт лісників, отже можна було чекати нападу. Тим часом розвідники помітили цілі загони й

окремих лісових розбишак також в інших місцях, як от у чагарях під Гаєм Червоного Біка, ба навіть позад нас. Тож нам пощастило, що ми встигли дістатися до садиби, перше ніж нас відрізали від неї.

За таких обставин годі було сподіватися, що Беловар піде зі мною до лісу, — і справедливо, адже він найперше мав подбати про своє майно та про своїх людей. Та я ще й досі не оцінив як слід Беловара, не знав, на що він здатен задля друзів. Він зразу ж заприсягся, що цього дня не пустить мене самого ані кроку ступити до лісу, хай би навіть його дім, стайні та комори згоріли дощенту, й доручив Зомборові піклуватися про садибу. Почувши ці його слова, жінки, що вже вносили з дому коштовності, квапливо торкнулися руками дерева і, жалібно зойкаючи, обступили нас. Потім підійшла Беловарова мати й обмацала нас руками від голови до п'ят. На моєму правому плечі її пальці наткнулися на опір, але за другим разом вільно ковзнули по ньому. Та коли вона торкнулася синового чола, її охопив страх і вона затулила хусткою обличчя. Тоді молода Беловарова дружина кинулася йому на груди й пронизливо заголосила, як голосять по мертвих.

Але що були старому жіночі сльози, коли пахло сутичкою і коли в крові у нього вже шумувало п'янке почуття боротьби? Він обома руками відіпхнув усіх від себе, як плавець розтинає хвилю, і гучно покликав синів та челядь до бою, називаючи кожного на ім'я. Собі він відібрав лише невеликий загін, а решту передав Зомборові на оборону садиби. Проте старий відібрав лише тих, хто в родовій боротьбі вже вбив супротивника, — він, будучи в доброму гуморі, називав їх своїми півниками. Кожен мав на собі шкіряну куртку без рукавів, а в руках — незугарну зброю, яку споконвіку тримають у зброярнях господарі садиб на пасовиськах. Тієї хвилини на Беловаровому подвір'ї у світлі смолоскипів можна було побачити людей з галабардами, обушками й важкими таранами, з гострими сокирами, довбнями й найрізноманітнішими гострими гаками. Тією зброєю старий гадав полоскотати лісову галайстру, щоб у неї більше не свербіли руки на чуже добро.

Потім псарі повідчиняли клітки, в яких уже валували собаки — стрункі гончаки й важкі вовкодави. Тонке скавуління й дзвяк перших зливалися з товстим гавкотом і гарчанням других. Собаки на чолі з великим шукачем Леонтоном повискачували з кліток і заповнили подвір'я. Леонтодон підбіг до Беловара і, радісно повискуючи, став йому лапами на плечі, хоч який той був високий. Челядники напоїли собак і налили з шаплика, що стояв у різниці, на викладений каменем тік крові, щоб вони лизали її.

Собаки — і гончаки, й вовкодави — були гордістю старого, і, напевне, чималою мірою й через них мерзота з ялинників цими роками далеко обминала його землі. Для зграї легких собак він розводив прудких леврет, яких вільні араби тримають у своєму таборі і яких їхні жінки вигодовують своїми грудьми. На тілі тих собак кожен м'яз проступав так чітко, наче його оголив анатом, а рух так заповнював їх, що вони навіть уві сні раз по раз здригалися. З усіх бігунів на землі їх міг випередити хіба гепард, та й то лише на короткому відтинку. Вони гналися за здобиччю в парі, зрізуючи дуги, і ловили її за карк. Проте були й леврети-одинаки, що, схопивши здобич за шию, звалювали її на землю й тримали, поки надходив мисливець.

Для зграї важких собак старий плекав молоських догів, чудових, у ясножовту й чорну смужку тварин. Безстрашність цієї раси була ще й підсилена через схрещування кров'ю тибетських догів, яких на римських аренах випускали проти турів і левів. Порода виявлялася в їхній величині, в гордій поставі і в тому, як вони тримали хвоста. Майже всі ті собаки мали глибокі шрами на спині — пам'ятки про полювання на ведмедів, залишені ударами їхніх лап. Коли ведмідь виходив із хащів на луку, то мусив триматися узлісся, бо якщо ті собаки доганяли й спиняли його, то загризали на смерть, перше ніж мисливець устигав зняти з нього шкуру.

Собаки борюкалися, гарчали, качалися на внутрішньому подвір'ї, і з їхніх червоних паш блискали страхітливі ікла. Палахкотіли смолоскипи, бряжчала зброя і лементували жінки, що гасали подвір'ям, наче розполохані голуби.

Той гармідер тишв старого. Він правою рукою задоволено кудовчив бороду, а лівою гладив широкого кинджала в червоних піхвах, що висів на поясі. А ще він на ремінці, накинута на зап'ясток, носив важку двосічну сокиру.

Потім челядники в шкіряних нарукавниках, що сягали до самих плечей, кинулися на собак і пов'язали їх міцним мотузом із коралини у два сміки. Ми вийшли з брами з погашеними смолоскипами і, поминувши останні межі Беловарових земель, подалися до лісу.

Зійшов місяць, і в його сяйві я віддався думкам, що посідають нас, як ми йдемо в невідоме. Я пригадав чудові місячні години, коли ми їхали в авангарді наших загонів, а за нами в холодному світланку лунав хор молодих вершників. Наші серця билися так радісно, і всі скарби цього світу здавалися нам нічого не вартими порівняно з очікуваною втіхою короткого й печального походу. Ох, як відрізнялися ті години від цієї ночі! Тепер у бляклому місячному світлі мерехтіла зброя, що скидалася на пазурі та роги страховиськ. Ми простували до лісів, заселених лемурами, де не існувало людських законів і правил, де нам не судилося здобути ніякої слави. Я з великою гіркою відчував марноту честі й величі.

Але мене втішало те, що я вибрався до лісу не з любові до таємничих пригод, як першого разу, коли шукав Фортунію, а задля доброї справи, та ще й на поклик людини високого, могутнього духу. І я поклав собі не піддаватися ані страхів, ані запалів.

23

Ще поблизу садиби ми розділилися: наперед вислали розвідників, за ними йшла група зі смиком гончаків, а останнім — головний загін із важкими собаками. Місячне світло стало таке яскраве, що хоч і літери читай, тому кожен наш загін, поки ми ще йшли пасовиськом, було видно як на долоні. Але й ми бачили ліворуч від себе три високі тополі, як гострі спици, а спереду темну смугу Колючої Відноги, тож легко могли визначати напрямок. Ми йшли до вигину, де від лісу відходив серп Колючої Відноги.

Мое місце було поруч зі старим прихильником родової помсти коло сміка легких псів, і звідти нам видно було тих, що йшли на чолі валки. Досягши смуги очерету й вільх, що відмежовувала від лісу мочар, ми побачили, як вони насторожено зупинилися, а тоді пірнули в прогалину між кущами. Тільки-но вони зникли в нас із-перед очей, як щось прикро заскреготіло й клацнуло, наче залізна паша, а тоді пролунав крик смертельно пораненої людини. Розвідники вискочили з кущів назад на луку, і ми поквапилися до них, щоб перехопити їх і довідатись, що сталося.

Прогалина, до якої були зайшли розвідники, заросла високим, по коліна, дроком та вересом, мінилася в місячному світлі. А посеред неї нам відкрилася страхітлива картина. Там на важкій залізній дузі капкана, немов якась дичина, був горілиць підвішений один із молодих Беловарових челядників. Ноги його ледь торкалися землі, а голова й руки звисали в траву. Ми підбігли до нього й побачили, що він спіймався в «пастку на бевзів», як старий Беловар називав важкі залізні капкани, що їх він сам ставив, прикривши гіллям та травою, на стежках, якими ходили люди. Гострий бік дуги розітнув челядникові груди; зразу було видно, що рятунку йому немає. Проте ми спільними зусиллями розтягли пружину, щоб визволити затиснене тіло. Добуваючи його з капкана, ми виявили, що дуга була обладнана немовби акулячими щелепами з гострими зубами з блакитної криці. Ми обережно стулили пашу, а тоді викопали яму й поховали мертвого.

Ми здогадувалися, що ворожі вивідувачі стежили за нами, і справді, ще мовчки стоячи з опущеною донизу зброєю навколо знівченої жертви, почувли шелестіння в поблизьких кущах, а потім гучний, глузливий сміх десь у тер'яві. Тепер мочар ожив, як оживає місцина, де спить вороння, коли його хтось потривожить. Зашурхотіло й затріщало соснове шиголля, зашелестіла під чиеюсь ходою трава вздовж темних канав, де старший лісничий тримав

хижі для мисливців на качок. Водночас на мочарі знявся свист і безладний гамір, наче там товклася зграя щурів. Ми чули, як ті пройдисвіти вигуками підбадьорювали одні одних, як підбадьорюють себе, попавшись на слизькому, хлопчаки й каторжники, коли вони певні, що їх більшість. І справді, їх, видно, було багато більше, ніж нас, бо і зблизька, і здалека долинав їхній зухвалий спів. Біля самих нас галасувала ватага з Лапикусьєра, ми чули це з їхньої вимови. Вони чалапали по мочарі, вгрузаючи в ньому, і квакали, як жаби:

Кетрін — то добряча хвойда,
Грудьми все гойда та гойда,
Як льоха, крутить ногами,
Брехлива до дідьчої мами.

А з високих заростів зіноваті вінчикової, з очерету та з лози їм гучно відповідали їхні поплічники. Серед того гармидеру ми бачили, як над трясовиною танцювали зеленаві світляки й перелітали в інше місце наполохані водяні птахи.

Тим часом надійшов також головний загін зі смиком важких собак, і ми помітили: те, що челядники побачили й почули, налякало їх і вони ладні були відступити назад. Тоді старий Беловар вигукнув на повний голос:

— Гайда, хлопці, гайда! Та лісова підлота швидко підібгає хвоста! Тільки добре глядіть, щоб не втрапити в пастку!

І, не озираючись ні на кого, він рушив уперед. Леза його двосічної сокири поблискували в місячному світлі. Тепер і челядники подалися за ним, охоплені бажанням поквитатися з тими, в чиєму капкані сконав їхній побратим. Ми пробиралися крізь очерет та кущі невеличкими групами, обережно обмацуючи ногами землю. Так ми відшукували тверді помежів'я між болотами, на темних плесах яких мерехтіло листя жовтого латаття, і скрадалися повз присохлий рогіз із темними качалками, що пускали пух. Невдовзі ми почули зовсім близько від себе голоси, й повз наші скроні засвистіли кулі. Настав час челядникам нацьковувати собак: шерсть на них настовбурчилася, а очі зблищали, як жарини. Нарешті їх відпустили, і вони, радісно повискуючи, метнулися, мов білясті стріли, в темні зарості.

Беловар правду казав, що та потолоч не зможе опертися нам,— тільки-но собаки загавкали, як ми почули переляканий лемент, що швидко віддалявся в кущах. Собаки, валуючи, мчали за втікачами. Ми чимдуж кинулися назирці за ними й побачили по той бік чагарів невеличкий мочар, рівний, як тік. Саме до нього втікали розбишаки, а вже звідти, рятуючись від смертельної небезпеки, мчали до бору. Хоч бір був недалеко, добігти туди змогли тільки поодинокі з них, яких поминули собаки. А ті, на кого вони напали, мусили стояти на місці,— собаки кружляли навколо них, наче жовтаві омахи полум'я в царстві приречених на вічні муки, і люто скакали їм аж до облич. Подекуди втікачі попадали й лежали на землі, наче їм відібрало руки й ноги, бо собаки найменший їхній порух зустрічали гарчанням і тримали їх зубами за шию.

Тепер челядники відпустили важких собак і ті, валуючи, кинулися в темряву. Ми бачили, як вони наскакували на свої жертви й валили їх на землю, а тих, хто пробував опиратися, шарпали й дерли долі. За собаками йшли челядники й забивали повалених. Там, як у пеклі, не жаліли нікого. Вони нахилилися над забитими й кидали собакам те, що їм належало від упольованого. Потім на превелику силу знов пов'язали їх.

Ми стояли на мочарі, ніби в присінку темного бору. Старий Беловар був задоволений; він похвалив собак та челядників за добру працю, а цих останніх ще й похастував горілкою. Тоді заквапив їх іти далі, поки ті, кому пощастило втекти, не зворохобили мешканців лісу. А для цього загадав прорубати сокирами прохід у непролазних чагарях, що оточували ліс. Ми опинилися недалеко від того місця, де я побував з Ото, шукаючи булатку червону, тож тепер поклали собі найперше напасти на Ремінний Білі.

Коли прохід став такий завширшки, як брама в клуні, ми запалили смолоскипи і, наче крізь темну пашу, вступили до бору.

У світлі смолоскипів стовбури дерев блищали, мов червоні колони, а дим із тих смолоскипів у непорушному повітрі здіймався рівно вгору темними пасмами, що у високості спліталися в балдахін. Ми йшли великою лавою, яка через повалені дерева то звужувалась, то розширювалася. Щоб не згубити сліду й вернутися до того проходу, яким ми вступили до лісу, Беловар узяв у дорогу мішечки з крейдою і позначав нею пройдений шлях.

Собаки поривалися в напрямку Ремінного Бліху, їх-бо завжди вабить дух пекла й шкуродерні. Під їхнім проводом ми швидко й легко просувалися вперед. Тільки вряди-годи з гнізд на вершинах вилітали птахи, важко вимахуючи крильми. Та ще нечутно кружляли зграї кажанів.

Невдовзі мені здалося, що я впізнав той пагорб коло галявини; він мерехтів у тьмяному світлі наших смолоскипів. Ми зупинилися і знов почули голоси, але не такі гучні, як перше на мочарі. Скидалося на те, що то були групи мисливців, які охороняли ліс, і Беловар надумав учинити з ними те саме, що з розбишаками на узліссі. Він вивів наперед гончаків і виставив їх в одну лінію, наче на змагання, а тоді пустив у пільму, як вогнисті стріли. Та поки вони, висолопивши язика, бігли крізь кущі, там, звідки щойно долинали голоси, почувся свист, а тоді виття, наче їх зустрів сам Шалений Мисливець. Вони налетіли на зграю догів, яких тримав у себе в клітках старший лісничий.

Про лють і силу тих страховиськ Фортунію розповідав мені речі, схожі на казку. У тих собаках старший лісничий продовжував породу кубинських догів рудої масті з чорною латкою на лобі. Іспанці з давніх-давен навчали тих хапачів шматувати індіанців і завезли їх до всіх країн, де є раби й ті, хто тримає рабів. Завдяки тим догам також повернено в ярмо чорних мешканців Ямайки, що були повстали і здобули перемогу. Пишуть, що вони були жадливі на вигляд, бо бунтарі, які зневажали вогонь і залізо, піддавалися, тільки-но мисливці на рабів причалювали з ними до берега. Проводарем зграї рудих догів був Шифон Руж, якого старший лісничий дуже цінував, бо він по прямій лінії походив від лягавого пса Бечеріло, назва якого так фатально пов'язана з підкоренням Куби. Розповідають, що господар того пса, капітан Хаго де Сенназда, на втіху своїм гостям нацьковував його на полонених індіанок, і той роздирав їх на шматки. В історії людства постійно повторюються такі моменти, коли перед ним постає загроза сповзти в чисто сатанинське існування.

Той страхітливий лемент переконав нас, що зграя наших легких собак загинула, перше ніж ми встигли надіслати їм допомогу. Їх ще й тому так швидко знищено, що вони були чистої породи, яка боролася до загину, але не відступала. Ми чули, як руді доги кидалися на наших собак і хапали їх за карк, чули скажений гавкіт, що затихав у шерсті та м'ясі, яке вони жадібно дерли, і тонке скавуління леврет, що захлиналися у власній крові.

Старий Беловар, що так раптово втратив своїх породистих собак, розлютився й почав клясти ворогів, проте не зважився кинути на них іще й молосів, бо вони тепер були нашою головною картою в тій непевній грі. Він загадав челядникам добре підготуватися, і ті намастили собакам груди та губи настоем із блекоти й надягли на них задля безпеки колючі нашійники. Решта челядників тим часом начепили смолоскипи на сухі гілляки, щоб мати вільні руки для боротьби.

Усе це відбулося вмент, і тільки-но ми встигли знов стати на свої місця, як на нас уже, мов буря, метнулася зграя рудих догів. Ми чули, як ті тварюки мчали крізь темні кущі, а за хвилину вони вже вскочили в круг, осяяний миготливим полум'ям смолоскипів. Перед вів Шифон Руж. Навколо шії в нього яскріло віяло з гострих лез, голова була опущена додолу, з висолопленого язика стікала піна, а очі, мов дві жарини, дивилися знизу вгору, шукаючи жертви. Я ще здалеку побачив виширені блискучі ікла,— пара нижніх стриміла з пащі над спідньою губою, немов бивні. Те страховисько, хоч яке було важке, мчало легко, підскоком, наче з надміру сили гребувало напада-

ти на нас великими стрибками. А за ним з'явився в осяяному смолоскипамі крузі вся зграя лягавих чорно-рудой масті.

Угледівши їх, наші челядники злякано закричали й почали гукати, щоб Беловар відпустив молосів. Я бачив, що старий стурбовано позирає на своїх чотириногих вояків, проте горді тварини, пильно вдивляючись у ворогів і нашорошивши вуха, відважно поривалися вперед. Тоді Беловар усміхнувся до мене, подав знак, і жовті доги, наче пущені з туго напнутої тятиви, полетіли на рудих. А найперше Леонтодон кинувся на Шифона Ружа.

І ось серед могутніх стовбурів у червоному сьйві смолоскипів зчинилася веремія — виття, гарчання, радісний гавкіт, — наче поряд пройшло дике військo від нього поширилася люта кровожерність. Тварини, кусаючись і борючись, качалися по землі темним клубком, а інші, ловлячи одні одних, гасали навкруг нас великим колом. Ми пробували встряти в ту гризню, гуком якої повнився ліс, проте важко було влучити в рудих догів ножем чи кулею, не зачепивши й молосів. Лише там, де собаки гналися один за одним по колу, наче по кружній дорозі, ми, стоячи посередині, могли взяти окрему фігуру на мушку і влучити в неї, як влучають у птахів на полюванні. І виявилось, що я зі своєю зброєю несподівано для себе самого найбільше влучав у напасників, наскільки в них можна було взагалі влучити. Я намагався вистрілити тієї миті, коли око помічало над срібною мушкою чорну пляму, і тоді був певний, що тварина, ще не зробивши раптового поруху, попаде під кулю.

Та ми побачили, що постріли почали спалахувати й з другого боку, — отже звідти тепер вибивали з того кола наших молосів. Таким чином стрілянину провадили на площині у формі еліпса, у двох кінцях якого й були ті пункти, з яких посиляли кулі, а основні зграї собак зчепилися на його коротшій осі. Коло, по якому ганялися одні за одним лягаві й молоси, освітлювали стовпи полум'я, бо там, де смолоскипи падали додолу, спалахували сухі куші.

Як недовзі виявилось, молоси переважали лягавих, а саме не тим, що дужче кусали, а що були важчі й сильніші в нападі. Але рудих догів було більше. Та ще й, видно, вороги кидали в бій свіжі зграї, бо нам ставало дедалі важче відбиватися від них. Річ у тому, що лягавих навчали нападаті саме на людей, яких старший лісничий називав найкращою дичиною; і коли ми відчули, що нам уже не вистачає молосів, то почали менше стежити за всім полем сутички, а більше пильнувати своєї особистої безпеки. На нас то з темних кущів, то з диму, що здіймався над згарищем, налітав котрийсь із рудих собак, і лунав чийсь крик. Треба було швидко вживати заходів, щоб не потрапити тварюці в зуби, — але декотрих із них челядники перехоплювали списами, а на декотрих опускалася Беловарова сокира, коли вже вони сиділи на своїй жертві.

Ми вже побачили перші тяжкі рани; а ще мені здалося, що вигуки челядників стали різкіші й схвильованіші, — в таких випадках у них з'являється плаксивий відтінок, а звідси недалеко й до розпачу. До тих вигуків домішувалося виття собак та ляск пострілів. Зловісно мерехтіло полум'я. І враз ми почули з ялинника гучний сміх, просто-таки громовий регіт, який ознаймував нам, що тепер у сутичку встряв уже й сам старший лісничий. У тому сміхові звучала страхітлива втіха мисливця на людей, що обходить свій терен. А він ще й належав до тих великих можновладців, що дуже раділи, коли їм опиралися. Жажіття боротьби були їхньою стихією.

У тій колотнечі я впрів і відчув, що починаю гарячкувати. І тоді, як уже не раз бувало в такому становищі, в пам'яті в мене зринув образ мого давнього підхорунжого ван Керкговена. Той невеличкий фламандець із рудою бородою, що навчав мене пішої служби, часто казав: одна куля, послана в ціль, важить більше, ніж десять, пущених поспіхом із дула. А ще мені запам'яталося, як він у ті хвилини бою, коли починав рости страх, підіймав квазіного пальця і спокійно набирив у груди повітря, — бо найдужчий той, хто правильно дихає.

Отже, перед моїм зором зринув образ Керкговена, бо кожна справжня наука є духовним надбанням і образ доброго вчителя допомагає нам у біді. І, як

колись на півночі перед ціллю в тирі, я спинився, щоб кілька разів глибоко дихнути, й відчув, як мій погляд відразу ж прояснів, а грудям стало вільніше.

Особливо прикро було, що тепер, коли хід бою обертався на гірше, нам ще й дедалі дужче затуляв поле бою дим. Тепер собаки змагалися не всі клубком, а поодиноці, і ми були непевні, чим скінчиться їхнє змагання. Руді доги нападали з чимраз коротшої відстані. Я вже не раз помічав, що повз мене пробігав Шифон Руж, та тільки-но хотів націлитись, як ця розумна тварюка знаходила чим прикритися. Тоді мене охопила мисливська лихоманка, я піддався палкому бажанню вбити пса, що був улюбленцем старшого лісничого, і скочив за ним, коли побачив, як він зник у диму, що широким потоком плив повз мене.

25

Мені здалося, що я час від часу бачив у густому диму невиразні обриси того чудовиська, але завжди тільки мигцем і не міг добре націлитися. А ще мене збивали з пантелику примарні образи, які повставали з клубів диму, і врешті я нерішуче спинився, дослухаючись до звуків навколо. Враз я почув хрускіт хмизу, і мені сяйнула думка, що та тварюка могла зробити гак і напастися на мене ззаду. Щоб захиститися, я опустився навколішки спиною до тернового куща, тримаючи перед собою рушницю,

У такому становищі очі не раз спиняються на чомусь зовсім на той час неважливому, — так і я, стоячи навколішки, побачив біля себе в сухому листі розквітлу рослинку і впізнав у ній булатку червону. Отже, я, мабуть, опинився десь біля того місця, куди був дійшов із братом Ото, тобто перед самим пагорбом коло Ремінного Бліху. І справді, ступивши кілька кроків, я досяг невеликої вершини, що стриміла, як острівець, серед моря диму.

Позад мене мінилася в бляклому світлі корчівка, що прилягала до Ремінного Бліху, але мій погляд зразу ж привернула до себе вогняна пляма далеко в лісі. Я побачив там охоплений полум'ям крихітний замок із зубцями та круглими баштами, ніби зроблений із червоної філіграні, і пригадав, що на мапі Фортуніо те місце було позначене як «південна резиденція». Пожежа свідчила, що князь із Бракемаром таки добулися аж до сходів палацу; і, як завжди, коли ми бачимо наслідки сміливих вчинків, груди мої залило радісне почуття. Та водночас мені спав на думку переможний сміх старшого лісничого, і я квапливо перевів погляд на Ремінний Бліх. Від того, що там відкрилося моїм очам, я аж побілів. Я побачив, до чого може дійти людська підлота.

Вогнища, які освітлювали Ремінний Бліх, ще тліли, але були вже вкриті шаром попелу, наче сріблястими шапками. Їхнє приблякле світло падало на шкуродерню, брама якої була відчинена навстіж, і забарвлювало в рожевий колір черепи, прибиті на фронтоні. Сліди навколо вогнищ, а також усередині того кишла, яких я не хочу змальовувати, свідчили про те, що лемури відзначали там котресь із своїх моторошних свят, відблиск якого ще лишився на тій місцині. Ми, люди, дивимося на таке чортovinня, затамувавши подих, ніби крізь шпарку.

Скажу тільки, що мій погляд виявив серед усіх тих давніх черепів, із яких хтозна відколи обпало м'ясо, ще й два нові, настроєні високо вгорі на жердини з гострими залізними наконечниками, від яких відходили вбік гаки, — голови князя і Бракемара. Вони дивилися звідти на багаття, що дотлівало, вкриваючись неначе білим листям. У молодого князя виблякло волосся, але риси його здалися мені ще шляхетнішими й кращими — тією високою, витонченою красою, якої надає страждання.

Дивлячись на них, я відчув, як з очей у мене покотилися сльози, — але в тих сльозах вилився не тільки сум, до нього якимось чудесним чином домішувався й захват. На блідій масці, з якої клаптями звисала обдерта шкіра і яка згори, з катівської палі, споглядала на багаття, грала тінь навдивовижу щасливої, веселої усмішки, і я здогадався, що того дня з князя, людини високої душі, крок за кроком спадала легкодухість, як спадає лахміття з короля,

що перевдягся на жebraка. Серце моє затремтіло від святобливого подиву, бо я збагнув, що цей юнак був гідний своїх далеких предків, переможців страховиськ: він убив дракона страху в своїх грудях. Я переконався в тому, в чому часто сумнівався: серед нас були ще шляхетні люди, в душі яких жило й підтверджувалося розуміння великого ладу. А що високий приклад спонукає нас наслідувати його, то й я перед тією головою заприсягся у прийдешньому краще на самоті загинути з вільними, ніж ділити перемогу і славу з рабами.

Зате в Бракемара риси нітрохи не змінилися. Він дивився зі своєї жердини на Ремінний Бліх глузливо, трохи з огидою і з силуваним спокоєм, як людина, що відчуває корчі, але не хоче показати цього. Я майже не здивувався, помітивши, що на обличчі в Бракемара й досі лишився монокуляр, який він носив за життя. Волосся в нього також не змінилося, було чорне й блискуче, і я здогадався, що він вчасно вжив пігулку, яку має з собою кожен мавританець. Це капсула з кольорового скла, яку здебільшого тримають у персні і, коли виникає загроза, беруть до рота. Досить стулити зуби, як капсула, що містить отруту миттєвої дії, розпадається на друзки. Це процедура, яку мовою мавританців визначають як звертання до третьої інстанції — тобто до третьої влади, — і яка є складовою частиною образу людської гідності, що його плекають у цьому ордені. Вважають, що той, хто терпить наругу нищої сили, принижує свою гідність; а тому сподіваються, що кожен мавританець відповідно споряджений, щоб у таку хвилину покликати на допомогу смерть. Отже, то була остання Бракемарова пригода.

Я дивився на ту картину, закам'янівши й не усвідомлюючи, скільки вже там стою, — немов поза часом. Я снів навіч, забувши про загрозу. В такому стані ми, ніби вві сні, йдемо крізь небезпеку, — правда, трохи остерігаючись, але довіряючи духові навколишніх речей. Як сновиди, я вийшов на корчівку Ремінного Бліху. Я бачив усе дуже чітко, але, мов п'яний, не відокремлював себе від нього. Воно було мені знайоме, наче край дитинства, білі черепи на старих деревах дивилися на мене з німим запитанням. Я почув, як на галявині зазвучала музика смерті — важке дзижчання стріл, пушених з арбалетів, і різкий ляскіт рушниць. Стріли й кулі пролітали так близько від мене, що куйовдили мені волосся на скронях, та я сприймав їхній свист тільки як низького тембру мелодію, що супроводжувала мене й надавала ритму моїй ході.

Так я вийшов на місцину, освітлену сріблястим мерехтінням пригаслих багать, наблизився до жахливої споруди й прихилив до себе жердину, на якій стриміла князева голова. Потім обома руками зняв її з залізного гострия і, опустившись навколішки, вклав у шкіряну торбу. Поки я робив це, мене раптом немов щось ударило в плече. Мабуть, то була куля, хоч я не відчув болю й не побачив крові на своїй шкіряній робі. Лише права рука повисла, немов паралізована. Наче прокинувшись зі сну, я озирнувся навколо й квапливо рушив із почесною здобиччю назад до лісу. Рушницю я лишив там, де колись був знайшов булатку червону, та вона тепер і не придалася б мені. Не оглядаючись, я чимдуж подався до місця сутички.

Там стало зовсім тихо, смолоскипи також погасли. Тільки на місці тих кушів, що були зайнялися від них, ще дотлівав жар. У його тьмяному червоному світлі на темній землі видніли тіла загиблих і забиті собаки, — вони були покалічені і страхітливо пошматовані. Посередині біля пенька старого дуба лежав Беловар. У нього була розколена голова, а сива борода залита кров'ю. Закривавлені були також сокира, що лежала біля нього, й широкий кинджал, якого він іще міцно стискав у правій руці. В ногах у нього заляк, весь постріляний і поколений, вірний Леонтодон, який, видно, вже й гинучи лизав йому руку. Старий добре бився, бо навколо нього лежали, ніби хтось поклав покіс, люди й собаки. Отже, він знайшов гідну смерть у запеклій боротьбі за життя, де руді ловці гналися лісами за рудою дичиною, де тісно переплелися смерть і втіха. Я довго дивився у вічі мертвому приятелю, а тоді лівою рукою поклав йому на груди жменню землі. Велика Мати, на честь якої він справляв шалені, криваві учти, пишається такими синами.

Щоб вибратися з темного бору на луки, мені треба було тільки триматися крейдяного сліду, який ми залишили, йдучи сюди, тож я впевнено рушив білою стежкою, думаючи про своє.

Мені здавалося дивним, що я під час різанини опинився серед мертвих, і я сприйняв це як символ. Цей стан був для мене не зовсім новий; зі мною таке вже траплялося й раніше, ввечері перед тими днями, коли на мене чигала смерть. Ми тоді силою духу трохи виступаємо з тіла і йдемо, ніби провонарі, поряд зі своєю подобою. Але я ще ніколи так гостро не відчував послаблення цих тонких ниток, як тут, у бору. Я йшов, ніби вві сні, білим слідом і бачив світ, як у темному мерехтінні ебенового дерева, в якому відбивалися фігурки із слонової кістки. Так я здолав мочар біля Колючої Відноги і вийшов недалеко від високих тополь у Кампанью.

Тут я злякано побачив, що небо було зловісно освітлене пожежею. На луках також панував підозрілий рух, мене квапливо поминали якісь темні постаті. Серед них, може, були й Беловарові челядники, що вийшли живими з бійки, проте я не хотів озиватися до них, бо декотрі з них, видно, були охоплені люттю. Потім я побачив людей, що вимахували головешками, й почув балачку розбишак із Лапікусьєра. Перед ними поверталися до лісу валки людей, навантажених здобиччю. Гай Червоного Біка був яскраво освітлений; там до реготу переможної учти домішувався жіночий крик.

Сповнений лихих передчуттів, я поспішав до Беловарового маєтку і ще здалеку побачив, що за цей час лісова потолоч убила й Зомбора та його людей, багата садиба була охоплена ясным полум'ям, горіли будинок, стайня й комора, а навколо них, радісно виючи, танцювали «світляки». Напасники грабували, хто що міг; уже навіть розпорювали перини й напихали в них, як у мішки, здобич. Поряд із ними були й такі, що частувалися в пивницях: збивали накривки з повних барил і набирали трунку в капелюхи.

Убивці переїлися й перепилися, і це було мені на користь, бо я йшов, майже як уві сні, просто крізь їхнє коло. Сп'янілі від пожежі, вбивств і горілки, розбишаки рухалися, мов тварини, яких видно на дні грузького ставка. Вони проходили повз самого мене, а один, що ніс повний капелюх горілки, простягнув його мені, і коли я відмовився від частування, почав лаятися, але відчепився. Ніхто нічого мені не заподіяв, я пройшов через їхній гурт, наче був наділений *vis calcandi supra scorpiones*¹.

Коли я залишив руїни садиби, мені впала в око одна обставина, яка ще збільшила мій страх. А саме: мені здалося, що полум'я пожежі позад мене поблякло, — не стільки через те, що віддалилось, як через те, що спереду на обрії знялася нова заграва, ще червоніша й жакливіша. Я бачив розігнану по луках худобу й пастухів, що від когось тікали. А головне, почув гавкіт рудих догів, який неначе наближався до мене. Я пришвидшив ходу, хоч серце моє стискалося від страху перед тим вогненним кільцем, до якого я йшов. Я вже бачив темні обриси Мармурових скель, що здіймалися, немов чорний риф у морі вулканічної лави. Чуючи позад себе гавкіт собак, я почав квапливо спинатися на стрімкий гребінь, із якого ми так часто впивалися дивовижною красою цього краю, що його я бачив тієї ночі в багряно-му плащі нищення.

Тепер, у палахкотінні полум'я, стало очевидним, яких глибин сягнула руїна. На всьому обширі вздовж Маріни гинули в пожежах давні, прегарні міста. Вони яскрили у вогні, наче низка рубінів, і з темних водяних глибин виростали, закучерявлені брижами, їхні відбитки. Палали, скільки око сягало, села й хутори, високо здіймався вогонь із гордих замків та монастирів у долині. Чисте, без диму, полум'я стояло в непорушному повітрі, немов золоті пальми, з верховіть яких спадав вогняний дощ. Високо над тим розсипищем іскор² ширяли в темному небі зграї голубів та чаплі, що знялися з

¹ Особливою силою вицінювати скорпіонів (лат.).

очерету. Вони кружляли, аж поки їхнє пір'я охоплювало полум'я, — тоді вони опускалися вниз, на пожарище, як запалені лампіони.

Звідти не долиняло жодного звука, наче в безповітряному просторі; те видовище розгорталося серед страхітливої тиші. Я не чув, щоб там унизу плакали діти чи голосили матері, не чув також бойових вигуків родових спілок та ревіння худоби, зачиненої в стайнях. Від усього того жаху нищення до Мармурових скель доходило тільки золотаве світло. Так далекі світи на втіху чийось очам цвітуть красою загибелі.

Не чув я і власного крику, що підступав мені до уст. Чув лише десь глибоко в душі, ніби сам стояв серед полум'я, потріскування вогняної стихії. Унизу розпадалися на обгорілі уламки палаци, з комор у порту здійсмалися високо вгору мішки з зерном і розсипалися там вогняними цятками, а мені було чутно тільки те легеньке потріскування. Потім із такою силою, що репнула земля, вибухнула велика порохова башта біля міської брами. Важкий дзвін, який тисячу років прикрашав міську вежу і мелодія якого супроводжувала силу-силенну людей у житті і в смерті, почав розпикатися спершу тьмяно, тоді дедалі ясніше і врешті випав з гнізда, розтовкши вежу. Я бачив, як гребінь храму з колонами охопили червоні омахи полум'я, і статуї богів зі щитами та списами похилилися з високих цоколів і нечутно попадали в жар.

Я дивився на те вогненне море і вдруге за ніч заціпенів, немов увіч поринувши в сон, але тепер це почуття було ще сильніше. В такому стані ми багато що чуємо і бачимо чіткіше, ніж звичайно, тож і я почув, що згряг догів, а за ними й лісові розбійники, неухильно наближаються до мене. Собаки вже майже досягли краю скель, і в паузах я розрізняв грубий гавкіт Шифона Ружа, що вів зграю. А я в тому стані не міг ноги підняти й відчував, як крик застряг мені в горлі. І аж побачивши вже собак, я присилював себе зрушити з місця, проте чари з мене не спали. Тож мені здалося, що я плавно ковзнув східцями Мармурових скель, а також легко перескочив живопліт, який оточував наш город. А позад мене щільною купою, гупаючи по камінні, спускалася з собаками на дикі лови зграя лісової галайстри.

27

Скочивши через живопліт, я майже впав на м'яку грядку з лілеями і вражено побачив, що город дивно освітлений. Квітки й кущі променіли в синьому світлі, наче намальовані на порцеляні, а потім оживлені закляттям.

Нагорі біля кухні стояли Лампуза з Еріо, задивившись на пожежу. А в альтанці я побачив брата Ото у святковому вбранні; він прислухався до гамору на кам'яних сходах, якими, немов гірський потік, ринули лісові шкуродери з собаками. Ось вони пробігли повз живопліт, наче купа щурів, і затарабанили кулаками в садову браму. І тоді Ото всміхнувся й підняв до очей лампу з гірського кришталю, в якій танцював синій вогник, — мабуть, перевірив її. Він, здавалося, майже не помітив, як під ударами псарів брама тріснула і як темна зграя переможе вдерлася на город. Перед вів Шифон Руж, навколо шиї якого поблискували леза.

Згряг бігла до мене, і я покликав на допомогу Ото, що й далі, ніби прислухаючись, стояв у альтанці. Та він, видно, не почув мене, бо навіть не глянув у мій бік, а обернувся і, тримаючи перед собою лампу, зайшов до гербаріуму. Ото повівся як брат по духу — оскільки напасники могли знищити працю, якій ми присвятили своє життя, він мусив увічнити її, а не думати про фізичну небезпеку, що загрожувала мені.

Потім я покликав Лампузу, що, згорнувши руки на грудях, і далі стояла перед дверима до кухні. Обличчя її освітлювало сяйво пожежі, і я побачив, що вона, блиснувши зубом у похмурій посмішці, тільки ледь глянула на ватагу, яка наближалася до мене. З її вигляду я впевнився, що мені нема чого сподіватися від неї співчуття. Поки я починав дитину її дочці і з мечем у руці долав ворогів, вона ставилася до мене прихильно; але для неї кожен переможець годився в зяті, так само як вона зневажала кожного переможеного.

І тоді, коли Шифон Руж уже налаштувався скочити на мене, на допомогу мені прийшов мій Еріо. Хлопець схопив срібного казанця, який іще стояв на подвір'ї після годівлі змії, і задзвонив у нього, але не дерев'яною ложкою, а металевою виделкою. Вона видобула з казанця звук, схожий на сміх, — від того звуку людина й тварина ціпеніє. Я відчув, як ущелини біля підніжжя Мармурових скель задвигтіли, а за хвилину повітря сповнилося свистом із сочень ротів. До синього світла, в якому тонує город, враз додалося інше, ясне, — то зі своїх розколин, поблискуючи, ринули списоголовці. Вони плазували грядками, як мерехтливі канчуки, і, звиваючись, здіймали цілий вихор пелюсток із квіток. Потім розташувалися на городі золотим колом і повільно звелися вгору на рівень людського зросту. Голови їхні хиталися з боку в бік, наче маятники, а виставлені для нападу зуби поблискували, як смертельно небезпечні зонди, що виглядають із кривих скляних посудин, наповнених отрутою. Під час того танцю чулося тихе сичання, як сичить у воді розпечена криця, коли її гартують; а ще лунало тоненьке клацання рогових пластинок, схоже на клацання кастаньєт мавританських танцівниць.

Посеред того хороводу стояли з виряченими очима лісові головорізи, закам'янівши зі страху. Найвище звелася Графиня, вона погойдувала ясным щитком перед Шифоном Ружем і, ніби граючись, виписувала навколо нього своїм пружним тілом різні фігури. Собака, тремтячи й настовбурчивши шерсть, стежив за її граційними рухами, — тоді Графиня немовби ледь торкнулася його вуха, і кровожерне страховисько в смертельних корчах, кусаючи власного язика, покотилося на грядку поміж лілей.

То був знак для решти танцівниць, і вони накинупали на свою здобич, так тісно обвивши її золотими кільцями, що, здавалося, тільки *одне* вкрите лускою тіло обплело людей і собак. І здавалося, що тільки *один* передсмертний крик вихопився з тієї міцної мережі і його відразу притлумила непереборна сила отрути. Тоді блискуче плетиво розпалося, і змії спокійними вигинами поплазували назад до своїх розколин.

Стоячи посеред городу, вкритого темними, набряклими від отрути трупами людей і собак, я підвів очі на Еріо. Він повертався до кухні з Лампузою, що гордо й ніжно вела його за руку. Хлопець усміхнувся й помахав мені вільною рукою. Двері, зарипівши, зачинилися за ними. Тоді я відчув, що кров вільніше потекла моїми жилами й що чари, які посіли мене, спали. І моя права рука знов слухалася мене, як раніше. Я квапливо подався до скиту, тому що боявся за Ото.

28

Зайшовши до бібліотеки, я побачив, що книжки й пергаменти там суворо впорядковані, як їх упорядковують, коли від'їздять у далеку подорож. На круглій таці були виставлені фігурки ларів, а біля них покладені квітки й поставлене вино та жертвна їжа. До того ж, бібліотека була святково прибранна й освітлена високими свічками лицаря Деодата. Я дивився на ту врочишту обставу, і мене сповнювало тепле відчуття домашнього затишку.

Поки я споглядав наслідки праці брата Ото, він сам вийшов із гербаріуму, лишивши двері відчиненими навстіж. Ми обнялися й почали розповідати один одному, як колись у перервах між боями, про свої пригоди. Коли Ото почув, як я знайшов князя, й побачив мою здобич, яку я вийняв із торби, обличчя його залякло, — потім з очей у нього потекли сльози й він засвітився якимось дивовижним світлом. Ми змили вином, що стояло біля жертвовної їжі, кров і смертний піт із князевої голови й поклали її у велику амфору з пелюстками білих лілей та ширазьких троянд. Потім Ото наповнив два келихи старим вином і, надливши богам їхню частку, ми випили його, а келихи розбили об цоколь коминка. Так ми відзначили прощання зі скитом і сумно вийшли з дому, що став затишним прихистком для нашого духовного життя і нашого братства. Але ж ми мусимо відходити з кожного місця, що давало нам прихисток на цій землі.

Залишивши своє майно, ми вийшли з двору й швидко подалися до гавані. Я тримав у руках поперед себе амфору, а брат Ото ховав на грудях дзеркало й лампу. Дійшовши до повороту, звідки відгалужувалася стежка до монастиря святої Фальцифери, що зникала серед пагорбів, ми зупинилися й ще раз глянули на свій дім. Він стояв у затінку Мармурових скель, з білими стінами й широким шиферним дахом, на якому тьмяно відбивалося палахкотіння далекої пожежі. Вздовж ясних стін тяглися темними смугами тераса й альтанка. Так будують у чудових долинах, по яких на південних узбіччях селиться наш народ.

Поки ми дивилися на скит, вікна його заяскрили і з фронтона високо, врівні з гребенем Мармурових скель, бухнуло полум'я. Кольором воно було схоже на племінчик магової лампи — темно-синє, з позубленим, як чашечка у квітці терлича, верхом. Ми бачили, як вогонь пожирав плід багатьох років праці, і разом із будинком розпадався на порошок наш твір. Але ми в цьому світі не можемо розраховувати на завершення своєї справи, і щасливий той, хто не надто боляче сприймає марноту своїх прагнень. У підвалинах кожного дому й кожного задуму закладена руїна, вічне живе в наших душах, а не в наших творах. Ця істина нам сяйнула в тому полум'ї, і його палахкотіння було не тільки грізне, а й веселе. Ми з новою силою швидко рушили вперед. Було ще темно, але з виноградників та прибережних лук уже вставала ранкова прохолода. Здавалося також, що заграва на обрії стала не така зловісна: займалася вранішня зоря.

З пагорба ми побачили, що монастир святої Марії Лунарії також був охоплений полум'ям. Вогонь здіймався вгору повз вежу, і золотий ріг достатку, що висів на фронтоні замість флюгера, розпівся до червоного. Скло у високому вікні з боку вітваря вже розсипалося на друзки, і ми побачили в порожній рамі отця Лампроза. Позад нього пашів жар, як у вогняній печі. Ми підбігли до рову, що оточував монастир, і покликали його. Він був у ризах, а на обличчі в нього світилася усмішка, якої ми ще не знали, наче його застиглий вираз, що завжди лякав нас, розтав від вогню. Він немов прислухався, але не почув нашого поклику. Тоді я дістав із амфори князеву голову й високо підняв її у правій руці. Глянувши на неї, ми затремтіли: мокра від вина, вона облипла трояндовими пелюстками, і здавалося, що то була темно-червона блискуча оздоба.

Поки я тримав так у руці голову, нам упала в око ще одна річ, яка теж зворушила нас,— ми побачили в зеленому відблиску пожежі променисту розетку, що вціліла ще в заокругленні віконної арки, і її форма виявилася дивовижно знайомою нам. Ми пригадали, що наче цей взірєць проглядав у тому подорожникові, який нам колись показав був отець Лампроз у монастирському садку,— аж тепер відкрився прихований зв'язок між нею і тим, що ми тоді побачили.

Коли я підняв угору князеву голову, отець Лампроз поглянув на нас і повільно, чи то вітаючись, чи то звертаючись до неба, як при освяченні дарів, підніс руку, на якій заяскрів у світлі полум'я карнеол. Тим жестом він ніби дав знак страхітливій силі: ми побачили, як розетка розпалася на золоті іскри і на нього разом із віконною аркою та рогом достатку звалилася вежа, немов гора.

Миська брама впала; ми прокладали шлях серед руїн. Вулиці були покриті рештками мурів та дерев'яних стель, а навкруги серед недопалків лежали вбиті. Ми бачили в холодному диму похмурі картини, а проте в нас оживала нова впевненість. Так ранок підказує, що робити; і вже саме повернення світла після тієї довгої ночі здавалося нам дивом.

У тому руйновищі давні чвари поблякли, як спогади про неприємну пиятику. Лишилося суцільне лихо, і борці опустили додолу свої знамена та відзнаки. Ми ще бачили в бічних вуличках лісову потолоч, що грабувала недограбоване, але тепер найманці по двоє обходили місто. Біля замку ми по-

бачили Біденгорна, який, набундючившись, розподіляв тих вартових. Він стояв посеред майдану в обшитій золотом кирасі, але без шолома й нахвалювався добре прочесати ліс — мовляв, він накаже схопити заводяк і повісити на берестах на валу. За вояцьким звичаєм, він під час заворушення вичікував, добре подбавши про свою безпеку, — а тепер, коли ціле місто лежало в руїнах, виступив наперед і вдавав із себе його оборонця. А взагалі він знав, куди вітер віє, бо на круглій башті замку майоріла вже хоругва старшого лісничого з головою дикого кабана.

Видно, Біденгорн уже встиг як слід хильнути, бо був похмурий, але в доброму гуморі, через який його й любили найманці. Він анітрохи не приховував своєї радості, що писарям, віршомазам та філософам у Маріні перепало на горіхи. Так само, як давній аромат освіченості, він ненавидів вино та його п'янку легкість, а любив міцне пиво, яке варять у Британії та в Нідерландах, і трактував народ Маріни як слимакоїдів. Він був розбишака та завзятий гульвіса і твердо вірив, що будь-який сумнів на цій землі можна розв'язати, вчасно завдавши удару. Цим він був подібний до Бракемара, — тільки багато природніший, через те, що зневажав теорію. Ми цінували Біденгорна за його безпосередність та добрі бажання, бо хоч він у Маріні був не на місці, але ж не можна ганити цапа за те, що його наставлено доглядати город.

На щастя, він належав до тих людей, у яких після вранішнього кухля пива оживають спогади. Тож нам не довелося нагадувати йому про ту годину перед гірським переходом, коли він зі своїми кирасирами опинився у скруті. Він там потрапив у пастку, і ми побачили, що вільні селяни Альта Плани вже лаштувалися продовжати йому панцир, — як на святковій учті продовжують його омарові, якого вправний кухар ще й підрум'янив. Йому вже лоскотали штуркачем горло між пазами кольчуги, коли ми з пурпуровими вершниками визволили його та його найманців. Це була та операція, в якій нам попав до рук молодий Ансгар. А ще Біденгорн знав нас із наших мавританських часів, — через це, коли ми попросили в нього судно, він не відмовив нам. Адже годину катастрофи вважали годиною мавританців. Він позичив нам бригантину, яку тримав у гавані, й призначив групу найманців супроводити нас.

Булиці, що вели до гавані, були заповнені втікачами. Але, видно, не всі хотіли залишати місто, бо ми бачили, як із руїн святилища здіймався дим від пожертви, а з розвалені церкви чули спів. У родинній князівській каплиці біля самої гавані вцілів орган, і його могутні звуки супроводили пісню, яку співали парафіяни:

Князів також земля родила,
І їх назад бере вона;
Відходять з ними до могили
І їхні задуми, й вина.
Волаєм: поможи нам, Боже!
Бо більш ніхто нам не pomoже.

У гавані юрмився люд із рештками свого майна. Судна на Бургундію та Альта Плану були вже переповнені, і коли робітники з гавані відштовхували жердинами від берега чергового вітрильника, його проводжав жалібний лемент тих, що не змогли сісти в нього. Посеред тієї людської біди гойдалася на хвилях, наче під заборною, припнута до стовпа на пристані Біденгорнова бригантина з чорно-червоно-чорними кольорами. Вона блищала синім лаком та мідяним оббиттям, а коли ми показали наказ відпливати, робітники зняли брезент із червоних шкіряних сидінь на лавках. Поки найманці з піками стримували юрму, нам іще вдалося набрати стільки жінок та дітей, що бригантина осіла і палуба її заледве на долоню виставала над водою. Потім гребці взялися до весел, і ми впливли з оточеної муром гавані у відкриті морі, де нас відразу підхопив свіжий вітер і поніс до гір Альта Плани.

На воді ще стояла ранкова прохолода, і вітер здіймав на її плесі, наче на зеленому склі, білі смуги піни. Але над визубцями вкритих шапками снігу гір уже піднялося сонце, і з туману, що стояв у долинах, виринули, заслі-

пивши нам очі, Мармурові скелі. Ми дивилися на них і черкали руками воду, яка в сонячному промінні з зеленої перемінилася на синю, ніби з її глибини проступили тіні.

Амфору ми тримали в безпечному місці. Ми тоді ще не знали, що буде з тією головою, яку ми везли з собою і яку потім передали християнам, коли вони відбудували з руїн великий собор у Маріні. Вони вклали її в підвалину.

Але перед тим їх попросив зробити це брат Ото, проказуючи в залі ролдинного замку князів Зунмир ебурнум.

30

Коли небо зачервоніло від пожежі, чоловіки з Альта Плани зібралися біля свого помежів'я. Тож вийшло, що ми, ще не приставши до берега, побачили Ансгара: він радісно махав нам рукою.

Ми трохи відпочили серед його людей, поки він виряджав гінця до батька, а тоді помалу рушили до садиби в гірській долині. Досягши хребта, ми постояли біля великого Герона, а також біля кількох менших пам'ятників, споруджених там у видолинках. Дійшли й до того вузького переходу, де колись були вирятували Біденгорна з його найманцями,— на тому місці Ансгар знов подав нам руку і сказав: з усього його майна, яке можна поділити, половина належить нам.

Опівдні ми побачили садибу в старому дубовому гаю і відчули себе наче вдома, бо тут також, як у нас на півночі, все — комори, стайні, людське житло — містилося разом, під одним низьким дахом, добре захищене. І так само на широкому фронтоні блищала кінська голова. Брама стояла відчинена навстіж, тік аж світився, такий був чистий. З-за ясел на нього дивилася худоба, роги в якій були оздоблені золотими стрічками. Великий присінок був по-святковому прибраний, а з гурту чоловіків та жінок, що стояли перед ним, ступив назустріч нам старий Ансгар.

І ми зайшли в широку браму, наче в затишок рідного дому.

ПРИМІТКА ДО РОМАНУ «НА МАРМУРОВИХ СКЕЛЯХ»

Я вже був пішов спати, коли до виноградника підїхала машина з затемненим світлом. Нічні відвідани якщо вже не тривожні, то принаймні підозрілі. Я попросив брата заступати мене і знову ліг.

Потім я почув крізь стіну розмову — не слова чи речення, а гомін, що все дужчав. Я встав, зайшов у піжамі до вітальні й привітався з гістьми,— чи їх було троє, чи четверо? Я забув скільки, і забув їхні прізвища, крім одного, якого згодом було страчено. Забув я також, про що мовилося,— певне, навіть не про політику. Але панував дивний консенсус, мовчазна згода. То був епізод, що потім вилився у «відвідани Зунмири».

Мабуть, через кілька днів ми зібралися на форель в одному з маленьких містечок на березі Бодензее: князь Штурдза, композитор Герстбергер, брат та інші. На Західному валу вже копали шанці. Ми багато випили; я заночував у Ерматінгені, в Герстбергерів. Уранці мене збудив його спів.

Я не пам'ятав, що сталося тієї ночі, але вона була багата на видива; добре випивши, можна впасти

у своєрідний транс. Лише пам'ятав, що на березі горіли чудові міста і полум'я пожеж відбивалося у воді. То був прообраз тих пожеж, що потім палахкотили у Вестфалії та Нижній Саксонії.

Я був у доброму гуморі і вийшов із композитором прогулятися по садку. Була вже пізня осінь, на стежках лежали спілі яблука. Вранішнє сонце осявало Райхенау. Сюжет склався до деталей, треба було ще тільки перевести його у слово, розповісти, що й було зроблене без поспіху навесні і влітку 1939 року. Коректу я прочитав уже будучи в армії.

Багато мовилося про супровідну обставину, а саме, про небезпеку військової операції, — мене ця небезпека мало цікавила, вже хоча б тому, що, властиво, минула і вийшла на передній план у політиці. Що текст був зухвалий і з цього погляду, я і мій брат розуміли не менше, ніж редактор видавництва «Ганзеатен» Вайнрайх та його директор Бенно Ціглер, якому публікація книжки відразу ж завдала неприємностей. Вершиною їх уже в перші тижні була скарга рейхслайтера Булера Гітлерові, що минулася без наслідків. Я був добре ознайомлений із подробицями цієї справи: і за найсуворішого режиму чутки просякають крізь будь-які двері.

Тим часом я сидів у бункері на Західному валу й читав критичні відгуки на книжку і в своїх, і в закордонних газетах, де з більшою чи меншою відвертістю наголошувалося на її політичному звучанні. Не бракувало й відгуків читачів. «Коли в нас сходилося в кутку двоє чи троє людей, то розмовляли вони не про польську кампанію, а про книжку». Так писала *argès soir*¹ студентка з Гісена. Кілька видань швидко розхпани; коли з папером стало сутужно, армія друкувала книжку своїм коштом, раз у Ризі, раз у Парижі, де невдовзі з'явився також чудовий переклад Анрі Тома.

Дуже швидко зрозуміли, навіть в окупованій Франції, що «цей чобіт налазить на кожну ногу». Скоро після війни дійшла чутка про піратські видання в Україні та в Литві. Єдиний офіційний переклад по той бік залізної завіси з'явився 1971 року в Бухаресті.

Та годі про політику. Якщо я її недооцінюю, як закидають мені друзі, то маю на це свої підстави. Хай навіть цей виступ у світ із царства мрій викликаний політичним становищем із його кошмаром і він був відразу потрактований під цим кутом зору, все ж таки його дія і в часі, і в просторі виходить за межі актуального й епізодичного.

До цього додалася ще й дедалі дужча алергія на слово «опір». Людина може ладнати з сучасним їй ладом, а може протистояти йому. Це не головне. Вона може на кожному місці показати, на що здатна. Цим вона виявляє свою волю — фізично, духовно і морально, особливо в небезпеці. Проблема для неї полягає в тому, чи вона лишається вірною собі. Це також пробний камінь для художнього твору.

Ернст ЮНГЕР

10 грудня 1972 року

¹Прочитавши книжку (франц.).

